

tasavvuf

İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi

Ankara, 2001

Bir Tasavvuf Terimi Olarak Ricâlû'l-Gayb -İbn Arabî'nin Görüşleri-

Ahmet ÖGKE

Dr., Yüzüncü Yıl Ü. İlahiyat Fakültesi

Giriş

İslâm'ın ana ilkelerinden olup Kelâm ilminin sahasına giren veya fıkıhın mü'minlerden istediği görev ve yükümlülüklerle ilgili pek çok hususta birtakım kısa/basit izahlara ve yüzeysel genellemelere kolayca gidilebilen günümüz ilâhiyat araştırmalarında, Tasavvuf ilminin konu edindiği pek çok alanda görüldüğü gibi *ricâlû'l-gayb* telâkkisi de, hakkında pek çok spekülasyon üretilen ve genellikle de eksik veyâ yanlış anlaşılmadan doğan birtakım hatalı kanaatlere ulaştırılması mümkün olan konulardan biridir. Bununla birlikte, kadîm kültürde yerini alan kelâmî, felsefî ve fikhî metinlerden tutun da, çok daha yaygın durumdaki şiirlere varıncaya kadar, İslâm'ın kâinâta bakış açısını şekillendirmiş literatüre kabaca bir göz gezdiriş bile *ricâlû'l-gayb* zümresinden kimselere âlemde her zaman çok özel bir yer verildiğini gösterecektir. Hattâ *işârî* açıdan bakıldığında pek çok Kur'ân âyetinin ve hadîs-i şeriflerin de bu anlayışı açıkça veya zımnen kabul ettiği anlaşılabacaktır. Zira söz konusu âyet ve hadîs metinleri, insana, Cenâb-ı Hakk'ın başka hiçbir mahlûka yüklemmediği görev ve sorumlulukları yüklemektedir.

Bu makalede, ilk önce *ricâlû'l-gayb* telâkkisinin tasavvuf ilmindeki yeri ana hatlarıyla ortaya koyulmaya çalışılacak, bilâhare **Muhyiddin İbn Arabî**'nin (638/1240) konuya ilişkin görüşleri ele alınacaktır. **İbn Arabî**'nin görüşleri anlatılırken, onun ele aldığı *ricâlû'l-gayb* ile ilgili kavram hakkında yer yer başka müelliflerin görüşlerinden de istifâde ile kısa bilgiler verilecektir. Tasavvuf düşüncesindeki *ricâlû'l-gayb* telâkkisini ortaya koyarken, konuyu **İbn Arabî**'nin görüşleri ekseninde incelemeyi tercih edişimiz, bu anlayışın son tahlilde onun düşünceleri ışığında sistemleşmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

1. Tasavvuf Düşüncesinde Ricâlû'l-Gayb

Bilinmeyen Hak dostları, ricâlullâh veya gayb erenleri diye de adlandırılan *ricâlû'l-gayb* kavramı, tasavvuftaki Allah dostluğunun gizliliğine işaret sayılır. Gök-kubbenin altındaki velilerin kimler olduğunun Cenâb-ı Hak'tan başka hiç kimse tarafından bilinemeyeceği anlayışı, "velâyet sırrı"nın gizemini ortaya koymaktadır.

Buna göre Allah, dünyanın cismânî düzenini sağlamak için bazı insanların bir takım görevler üstlenmesini dilediği gibi, âlemdaki mânevî ve rûhânî intizâmın korunması, hayırların temini, kötülüklerin giderilmesi için de sevdiği bazı kullarını görevlendirmiştir. Herkes tarafından kolayca tanınmadıkları veya gizli olan hakikatlere ve sırlara vâkıf oldukları için *ricâlû'l-gayb* adı verilen bu seçkin kişilerin kendi aralarında bir hiyerarşi vardır. Ancak her mertebedeki *ricâlû'l-gayb*ın adları ve hiyerarşideki yerleri çeşitli kaynaklarda farklı şekillerde gösterilmiştir. Meselâ, **Ebû Bekir Muhammed b. Ali b. Ca'fer el-Kettânî**'ye (322/934) izâfe edilen rivâyetlerden birinde *ricâlû'l-gayb*, aşağıdan yukarıya *nûkabâ*, *nücebâ*, *ebdâl*, *ah-yâr*, *umud* ve *gavs* şeklinde¹ gösterilirken, **Muhyiddin ibn Arabî** (638/1240) bu hiyerarşinin en altına *melâmiyye*, *muhaddesûn*, *ahillâ* ve *ümenâ* gibi sayıları belli olmayanları da eklemek sûretiyle anahatlarıyla *mustafûn/müctebûn*, *nûkabâ*, *ahyâr*, *nücebâ*, *ebdâl*, *evtâd*, *imâmân*, ve *kutub* şeklinde sıralamıştır.² Büyük peygamberlerin yerine, onlardan 'bedel' sayılan bu kişiler, "Allah'ın yeryüzünü kendilerine musabbâr kıldığı"³ kimseler olarak değerlendirilmişler ve "Rabbinin ordularını ondan başka kimse bilmez"⁴ âyeti de onlara bir işaret sayılmıştır. Bu zatların, âlemin intizam sebebi olduğuna ve insanların işlerini tanzim ettiklerine inanılır.⁵

Ricâlû'l-gayb inancının İslâm'daki yeri öteden beri hep tartışılma gelmiştir. Bu konuda rivâyet edilen bazı hadislerin sıhhat dereceleriyle ilgili tartışmalar, bir kısım müellifleri bu düşüncenin kaynağını ehl-i sünnet dışında aramaya sevk etmiştir. Aslında kendine has bir tasavvuf felsefesi kuran, fakat tasavvufun herkesçe an-

1 Zünnûn el-Misrî (245/859)'de aynı sıralamayı vererek bunların sayılarını şöyle belirtir: "Nûkabâ üç yüz, nücebâ yetmiş, ebdâl kırk, ahyâr yedi, umud dört ve gavs da bir kişidir." Bk.: es-Seyyid Muhammed Emin İbn Âbidîn, *İcâbetü'l-Gavs bi-Beyânî Hâlî'n-Nûkabâ ve'n-Nücebâ ve'l-Ebdâl ve'l-Evtâd ve'l-Gavs [İcâbetü'l-Gavs] (Mecmûatü Resâil-i İbn Âbidîn içinde)*, İstanbul, 1224 H. /1809 M., s. 269

2 Bk.: Muhyiddin İbn Arabî, *el-Fütûbâtü'l-Mekkiyye [Fütûbât]*, Neşreden: Osman Yahyâ-İbrâhîm Medkûr, Kahire, 1392-1410/1972-1990, c. XI, ss. 266-383

3 Bk.: Hacc, 22/65; Lokman, 31/20; Zuhuruf, 43/13; Câsiye, 45/13

4 Müddessir, 74/31

5 Hasan Kâmil Yılmaz, *Tasavvuf Meseleleri*, İstanbul, 1997, s. 238; Hasan Kâmil Yılmaz, *İslâm Tasavvufu (el-Lûma' Tercümesi)* içinde, İstanbul, 1996, ss. 541-543; Süleyman Uludağ, "Abdal", *DİA*, c. I, s. 59. *Ricâlû'l-gayb*ın âlemin işlerini tanzim edişinin sebebini **İsmâil Hakkı Bursevî** (1137/1725) şöyle izah eder: Bütün eşyâ, Allahü Teâlâ'nın *Kayyûm* ismi tahtında dâhildir ve insan-ı kâmil de bu isimle muttasıftır. Onun için âlemin mülk, melekût ve dört bir yönüne *aktâb*, *imâmân* *evtâd-ı erbaa* ve *ebdâl* gibi *ricâlû'l-gayb* konmuştur ki âlem bunlarla korunur. (İsmâil Hakkı Bursevî, *Kitâbü'n-netice*, Hazırlayanlar: Ali Namî-İmdat Yavaş, İstanbul, 1997, c. II, s. 82-83)

laşılması güç bazı konuları (bilhassa **İbn Arabî** ve düşünce sistemi) ile "*sûfiyyetü'l-erzâk*" (sûfilîği bir geçim yolu olarak kullananlar) ve "*sûfiyyetü'r-resm*" (âdâb ve erkânla yetinen şekilci ve merâsimci kimseler) dediği bazı mutasavvıflara yönelttiği sert eleştiri ve ithamlarıyla tanınan **İbn Teymiyye** (728/1328) ile **İbn Haldun** (808/1406) bu grubun başında gelmektedir. *Ricâlî'l-gayb* olduğu söylenen bazı kimselere, onları Allah'a ortak gösterir gibi olağanüstü güçler ve yetkiler atfetmenin İslâm inancıyla bağdaştırılamayacağını söyleyen **İbn Teymiyye**, bu tür bir anlayışın daha çok *hristiyanların* ve aşırı *Şîî* fırkalarının inanış biçimlerini yansıttığını belirtmektedir.⁷ Bununla birlikte, prensip olarak Allah'ın velî kullarından olağanüstü hâller zuhûr edebileceğini; Allah'ın bazı seçkin kullarına nûrunu ve birtakım esrârı başka insanların bilemeyecekleri bir şekilde (gayben) bahşedebileceğini ve bunların sâlih ve velî kullar olduklarını çoğu insanın bilemeyeceğini; Hakk'ın sırlarının Allah ile onun velî kulları arasında olduğunu da bir vâkıa olarak kabul ettiğini⁸ itiraf etmektedir ki bunu, onun *ricâlî'l-gayb* telâkkisini teorik olarak zımnen kabul etmekte olduğuna işaret sayabiliriz. Ancak bu anlayışın **İbn Arabî**'ninkinden oldukça farklı olduğu açıktır. **İbn Haldun** ise *kutub* ve *ebdâl* telâkkisinin⁹ ilk defa *Irak* sûfilerinde görüldüğünü ve bu sebeple *ricâlî'l-gayb* ile ilgili diğer kavramların ortaya çıkışında *Şîa*'nın ve *Râfizîliğin* etkili olmuş olabileceğini ileri sürmektedir.¹⁰ Nitekim *İranlı* yazarlar, *ebdal* terimini XII. yy.dan itibaren daha ziyâde heterodoks¹¹ dervişleri tanımlamak için kullanıyorlardı.¹² Ne var ki ehl-i sünnet ulemâsından bu görüşe pek katılan çıkmamış ve hattâ sûfilerden başka bazı âlimler

6 İbn Teymiyye'nin tasavvufa bakışı ile ilgili olarak bk.: Tıblâvî Mahmud Sa'd, *İbn Teymiyye'de Tasavvuf*, Terc.: Ali Durusoy, İrsan Yay., İstanbul, 1989; Mustafa Kara, *İbn Teymiyye'nin Tasavvuf İslahlarına, İlk Sûfilere ve Tasavvuf Klâsiklerine Bakış*, Yusuf & Afşin Matbaası, Ankara, 1997; Süleyman Uludağ, "Tasavvuf Karşıtı Akımlar ve İbn Teymiyye'nin Tasavvuf Felsefesi", *İslâmîyât*, c. II, sayı: 3, Temmuz-Eylül 1999, ss. 39-66

7 Bk.: Takıyyüddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed İbn Teymiyye, *Resâil ve Fetâvâ*, Tahkik: Muhammed Reşid Rızâ-Muhammed el-Enver Ahmed el-Baltacı, (5 cilt, 2 mücellled hâlinde) Neşreden: Mektebetü Vehbe, Kahire, 1992, c. I, ss. 88-92. **İbn Teymiyye**, sûfilerin "*ricâlî'l-gayb*" dedikleri kişilerin cindlerden ibâret olduğunu söylemektedir. Bk.: Takıyyüddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed İbn Teymiyye, *Mecmû'atü'r-Resâilü'l-Kübrâ*, Beyrut, 1979, c. I, s. 72

8 İbn Teymiyye, *Resâil ve Fetâvâ*, c. I, ss. 94-95

9 Tasavvufîta *ebdâl* telâkkisi, çeşitli müelliflerce az çok farklı şekillerde açıklanmış olsa da bütün tasavvuf zümreleri arasında benimsenmiş ve zamanla aynı mânâda değer kazanan *ricâlî'l-gayb* anlayışıyla bütünleşmiştir.

10 **İbn Haldun**'un bu konudaki görüşleri için bk.: İbn Haldun, *Şifâu's-Sâil (Tasavvufun Mâhiyeti)*, Terc.: Süleyman Uludağ, II. baskı, Dergâh Yay., İstanbul, 1984, ss. 263-265 ("*Mukaddime*'de Tasavvuf İlimi" bölümü)

11 *Heterodoks*: Bir ilâhiyat ve sosyal târîh terimi olarak; kabul edilmiş resmî din anlayışına, yani ortodoksluğa (sünnîlik) zıt ve aykırı olan bir tür din anlayışını ifâde eden bu kavramın siyâsî, sosyal ve teolojik yönleriyle ilgili bir değerlendirme için bk.: Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyânı Alevîliğin Tarihsel Altyapısı [Babailer İsyânı]*, II. baskı, Dergâh Yay., İstanbul, 1996, ss. 77-78

12 Bk.: Ocak, *Babailer İsyânı*, s. 67

de bu kavramı kullanmakta bir sakınca görmemişlerdir. Özellikle **Ahmed b. Hanbel** (241/855) gibi bir mezhep imamı ve hadisçinin bu konuda rivâyetlerde bulunması, yukarıdaki ithamın geçersizliği için fiilî bir delil¹³ olsa gerektir. Esâsen **Fuad Köprülü**'nün de işaret ettiği gibi bu telâkki, daha milâdî X. yy. da (hicrî III. -IV. asırlar), ehl-i sünnetten *Sâlimiyye* ve *Hanbeliyye* fırkaları arasında yerleşmiştir.¹⁴ Dolayısıyla bu görüşün daha bu asırda ortaya çıkmış olması ve ehl-i sünnet anlayışını benimseyen bazılarında da uygun görülmesinin onun *Şîî* menşe'li olmasına engel teşkil etmeyeceği düşünülebilirse de, **İbn Teymiyye** ve **İbn Haldun**'un ile-ri sürdükleri "*ebdâl* anlayışının *Şia* ve *Râfiziyye* kaynaklı olduğu" şeklindeki görüşün yanlışlığı ve geçersizliği böylece kuvvet kazanmış olmaktadır.

Tasavvuftaki *ricâlî'l-gayb* anlayışının temel dayanağını, bilhassa **Muhammed b. Ali el-Hakîm et-Tirmizî** (295/888) tarafından nakledilen şu hadis-i şerîf oluşturmuştur: "*Bu ümmetim içinde İbrâhim tabiatı üzere kırk, Mûsâ tabiatı üzere yedi, İsa tabiatı üzere üç, Muhammed (a.s.) tabiatı üzere bir kişi bulunur. Bunlar derecelerine göre halkın efendisi sayılırlar.*"¹⁵ Gerçi *ebdâl*, *evtâd*, *nücebâ*, *aktâb* gibi *ricâlî'l-gayb*den olan kimseler hakkında rivâyet edilen hadislerin sıhhat dereceleriyle ilgili olarak farklı değerlendirmeler vardır. Ne var ki bu konuda en aşırı ve sert tavrı sergileyen **İbn Teymiyye** bile hadislerin bir kısmını, özellikle de "*ebdâl*" hadisini, **Ahmed b. Hanbel**'in *Müsned*'inde yer almasından dolayı reddedememiştir.¹⁶

Müsned'de yer alan hadislerden bazıları şöyledir: "*Bu ümmet içinde İbrâhim'e (a.s.) benzeyen ebdâl otuz*" kişidir. Bunlardan bir adam (*racül*) ölünce Allah onun yerine bir başka adamı bedel olarak geçirir."¹⁷ "*Ebdâl, Şam halkındandır ve kırk kişidir. Bunlardan ölen bir adamın (racül) yerine Allah başka bir adamı bedel olarak geçirir. Yağmur onlar sâyesinde yağar; onlar sâyesinde düşmana karşı gâlip gelinir ve Şam halkı da onlar sâyesinde azaptan kurtulur.*"¹⁸

13 Yılmaz, *Tasavvuf Meseleleri*, s. 241. Ayrıca bk.: Uludağ, "Abdal", *DİA*, s. 60

14 Bk.: M. Fuad Köprülü, "Abdal", *Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1935, c. I, s. 25

15 İsmâîl b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlû'l-İlbâs Ammâ İstebera mine'l-Ebâdisi alâ Elstneti'n-Nâs*, II. baskı, Dâru'l-Hayât-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, 1351 H., c. I, s. 24; Ayrıca krş.: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. I, s. 112; c. V, s. 322; c. VI, s. 316

16 Yılmaz, *İslâm Tasavvufu (el-Lîma' Tercümesi)*, s. 543. Ayrıca bk.: Uludağ, "Abdal", *DİA*, s. 60

17 *Ebdâl* hadislerinde bu zümrenin sayısı yedi, otuz, kırk, altmış, yetmiş, seksen gibi farklı rakamlarla ifâde edilmekte ve bu farklılığa sonraki müelliflerde de rastlanmaktadır. Bizce bunun en önemli sebebi, *ebdâl* kavramıyla aynı zamanda *kutub*, *imâmân* ve *evtâd*dan oluşan ilk yedi kişi ya da tamâmıyla bütün *ricâlî'l-gayb* anlayışının da kastediliyor olmasıdır. Dolayısıyla farklı sayılarla ifâde edilen *ricâlî'l-gayb* zümreleri *evtâd*, *kutub*, *nükabâ*, *nücebâ*, *recebiyyîn*, vb. gibi kendi özel isimleriyle değil; *ricâlî'l-gayb* genel olarak kavramının yerine de kullanılan *ebdâl* kelimesiyle ifâde edildiğinden rakamlarda bu tür karışıklıklar meydana gelmiştir.

18 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. V, s. 322; Krş.: Ebû Abdîrrahmân es-Sülemî, *Tabakâtü's-Sâfiyye [Tabakât]*, Tahkik: Nüreddin Şüreybe, III. baskı, Mektebetü'l-Hancı, Kahire, 1986, s. 2

19 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. I, s. 112

İbn Mes'ûd'un (r. a.) rivâyet ettiği ve **İbn Asâkir**'in tahrîc ettiği bir hadis-i şerife göre de: "Allah'ın, *balk* (yaratılmışlar) arasında **Âdem** kalbi üzere olan üçyüz, **İbrâhim** kalbi üzere kırk, **Cebrâil** kalbi üzere beş, **Mikâil** kalbi üzere üç ve **İsrâfil** kalbi üzere de bir kişi vardır.²⁰ Eğer bunlardan tek olanı vefât ederse onun yerine Allah üçlerden birini geçirir; üçlerden biri vefât ederse onun yerine beşlerden birini geçirir; beşlerden biri vefât ederse onun yerine yedilerden birini geçirir; yedilerden biri vefât ederse onun yerine kırklardan birini geçirir; kırklardan biri vefât ederse onun yerine üçyüzlerden birini geçirir; üçyüzlerden biri vefât ederse onun yerine diğerlerinden (*ricâlû'l-gayb tâifesinden*) herhangi birini geçirir²¹ ki Allah, mahlûku onlarla diri tutar, öldürür, nebatî bitirir ve belâları def eder." **İbn Mes'ûd**'a: "Allah onlarla nasıl diriltir ve öldürür?" diye sorulunca: "Çünkü onlar Allahü Teâlâ'dan, ümmetlerin çoğaltulmasını isterler, Allah da çoğaltır; büyük bir nezâket içerisinde duâ ederler; yağmur yağmasını isterler, yağmur yağar; onlar isterler, yeryüzünde türlü nebat biter; onlar duâ ederler, onların sâyesinde türlü belâlar def olunur" demiştir.²²

Başta mutasavvıflar olmak üzere *ricâlî'l-gayb* anlayışını benimseyenlerin dayanak olarak kabul ettikleri hadisler,²³ **Enes b. Mâlik**, **Ubâde b. Sâmit**, **Abdullah b. Ömer**, **Ali b. Ebî Tâlib**, **Abdullah b. Mes'ûd**, **Avf b. Mâlik**, **Ebû Saîd el-Hudrî** ve **Muaz b. Cebel** gibi sahâbilerden rivâyet edilmiştir. Önemli bir kısmı **Peygamber Efendimiz**'in (s.a.v.) sözü (*merfû hadis*), bazıları da Hz. **Ali** ve **Ebu'd-Derdâ**'nın (r.a.) sözü (*mevkûf hadis*) olarak nakledilen bu rivayetlerin büyük bir kısmı, **Ahmed b. Hanbel**'in *Müsned*'inde yer almaktadır. *Müsned*'deki hadisler, senedleri zayıf olduğu gerekçesiyle tenkit edilmiştir.²⁴ Diğer kitaplardaki rivâyetler ise güvenilirlik bakımından başlıca dört tabakaya²⁵ ayrılan kaynakların ancak üçüncü ve dördüncü tabakalarında yer almaktadır.²⁶

20 Bu kimseler ve özellikleri için bk.: İbn Arabî, *Fütûbât*, c. XI, ss. 300-304

21 Burada zikredilen, *ricâlû'l-gayb*den vefat edenlerin yerine bir alt zümreden birinin geçmesi biçimindeki hiyerarşik yapıyı **İbn Arabî** de aynen kabul etmektedir. Bk.: İbn Arabî, *Fütûbât*, c. II, s. 400

22 Bk.: İbn Âbidîn, *İcâbetü'l-Gavs*, s. 271

23 *Ricâlî'l-gayb* ile ilgili hadisler ve değerlendirmesi için bk.: Yrd. Doç. Dr. Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2000, ss. 159-177; Yrd. Doç. Dr. Ahmet Yıldırım, "Tasavvufta Ricâlî'l-Gayb Telâkkisi ve Konuyla İlgili bazı Rivâyetler", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 4, Isparta, 1997, ss. 132-147

24 Bk.: Nûruddin Ali b. Ebî Bekr el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, Beyrut, 1967, c. X, ss. 62-63. Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl*'ünde *ehdâl* hadislerini, sahâbeden bir topluluktan *merfû* ve *mevkûf* olarak **Ebu'd-Derdâ**'nın kavliyle kaydeder.

25 Hadis kitaplarının güvenilirlik dereceleriyle ilgili tabakalar hakkında bk.: Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *Hüccenüllâhî'l-Bâliğa*, Terc.: Mehmet Erdoğan, İstanbul, 1994, c. I, ss. 491-497

26 Uludağ, "Abdal", *DİA*, s. 60

Meşâyih'ten biri Hz. Peygamber'i (s.a.v.) rüyâsında görür ve ona Allahü Teâlâ'nın yeryüzünde *evtâd* denilen dostlarının bulunduğunu söyleyip söylemediğini sorar. Peygamber (s.a.v.) de bunu rivâyet eden râvînin bu bilgiyi ona doğru olarak ulaştırdığını ifâde eder.²⁷ *Rüyânın*²⁸ tasavvufta bilgi elde etme yollarından biri olarak değerlendirildiği ve Hz. Muhammed'i (s.a.v.) rüyâda görmenin dînen câiz olduğu göz önünde bulundurulursa, burada anlatılan rüyâ vâsıtasıyla elde edilen bu bilginin, o rüyâyı gören sûfî için ne anlama geldiği ve ne kadar kesin bir bilgi sunduğu gâyet açıktır. Onun anlattığı bu rüyâyâ inanıp inanmamak ise diğer insanların kendilerinin bilecekleri bir husustur.

Mevlâna Hâlid-i Bağdâdî'nin (1242/1826) talebelerinden olmasının yanı sıra daha çok *fıkıh* ilmine vukûfu ile tebârüz eden **Muhammed Emin ibn Âbidîn** (1258/1836)'de *İcâbetü'l-Gavs bi-Beyânî Hâlî'n-Nûkabâ ve'n-Nücebâ ve'l-Ebdâl ve'l-Evtâd ve'l-Gavs* adlı risâlesinde bu konudaki rivâyetlere genişçe yer verip, yine bazı hadis bilginlerinin bu rivâyetler hakkındaki değerlendirmelerini naklettikten sonra netice olarak **Suyûtî**'nin²⁹ (911/1505): "Mânevî (mânâ bakımından) mütevâtîr derecesine ulaştığından dolayı bu tür rivâyetler, *ebdâl*ın varlığının zarûretine kesinlik kazandırır"³⁰ sözünü, kendi görüşü olarak ortaya koymaktadır. Hattâ o, **İmâm-ı Şâfiî**'nin (204/819) bu konudaki bir sözünü³¹ de nakleder ki bu da *fıkıh* âlimlerinin *ricâlü'l-gayb* ile ilgili olarak olumlu düşüncelerinin bir örneğini teşkil etmektedir. Ayrıca yukarıda adı geçen risâlesinde konuyla ilgili görüşlerini aktarırken **İbn Âbidîn**'in en önemli kaynağının **Muhyiddin ibn Arabî** olduğu gözlenmektedir. Âdetâ o, konuyla ilgili düşüncelerine dayanak olabilecek üm fikirlerini, **İbn Arabî**'nin *el-Fütûbâtü'l-Mekkiyye* ve *Hilyetü'l-Ebdâl*³² adlı eserlerinden bizzat kitap ismi de zikretmek sûretiyle almıştır.

Yukarıda da kısaca temas edildiği gibi, *ricâlü'l-gayb* anlayışı, İslâm'ın rûhî ve mânevî hayâta müteallik yönünü oluşturan tasavvufta, özellikle **Muhyiddin ibn**

27 Ali b. Osman el-Cüllâbî el-Hucvirî, *Keşfü'l-Mabcih*, Terc.: Süleyman Uludağ, (Hakikat Bilgisi), Dergâh Yay., İstanbul, 1982, s. 216

28 Tasavvuf edebiyâtında rüyâ konusuyla ilgili bilgi için bk.: Hasan Avni Yüksel, *Türk-İslâm Tasavvuf Geleneğinde Rüyâ*, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1996; Mustafa Tatçı-Halil Çeltik, *Türk Edebiyatında Tasavvufî Rüyâ Tâbirnâmeleri*, Akçağ Yay., Ankara, 1995

29 Suyûtî, *ricâlü'l-gayb*'den olan *ebdâl*, *evtâd*, *nücebâ* ve *kutub* hakkındaki hadislerin sahih olduğu görüşündedir. Bk.: Celâleddin es-Suyûtî, *el-Haberu'd-Dâl alâ Vücûdî'l-Kutb ve'l-Evtâd ve'n-Nücebâ ve'l-Ebdâl*, Beyrut, 1983, c. II, ss. 241-253

30 İbn Âbidîn, *İcâbetü'l-Gavs*, s. 272

31 **İmâm-ı Şâfiî**'nin sözü şu şekildedir: "Allahü Teâlâ, kelâmı esnâsında kitâbına (Kur'ân'a) yerli ölçüde inanmamız hususunda bizi *kutub* vâsıtasıyla istifâde ettirmiştir." İbn Âbidîn, *İcâbetü'l-Gavs*, s. 276

32 Adından, *ebdâl* kavramı ve *ebdâl*ın niteliklerini anlatan bir risâle olduğu izlenimi doğmakla birlikte *Hilyetü'l-Ebdâl*, *ârif*, *mürîd*, *zâhid*, *âhid* gibi tasavvuf ehli kimselerin tâkip etmesi gereken *bühtüm*ler ve *samî* (sıksıklık) kavramının tasavvuftaki mânâ ve önemi üzerinde duran bir eserdir (Bk.: Uludağ, "Abdâl", *DLA*, c. I, s. 59)

Arabî sonrasında geniş bir kabul görmüştür. Nitekim, hem *Nakşî şeyhi* ve hem de bir *muhaddis* olan **Ömer Ziyâüddin Dağıstânî** (ö. 1920), *ricâlî'l-gayb* ile ilgili olarak kendine sorulan bir soruya şu cevâbı vermiştir: "Bunlar her asırda bulunur. *Kutub* ve *gavs* yalnız bir kişi, *imam* iki kişi, *imâd* dört kişi, *abyâr* yedi kişidir. *Büdelâ* ise seksen kişi olup kırkı erkek, kırkı da kadınlardandır. *Nücebâ* yetmiş kişi, *nükabâ* üçyüz kişidir. *Sulehânın* sayıca bir sınırı olmayıp her İslâm beldesinde bulunurlar. *Ebdâl* büyük ve kalabalık beldelerde birer-ikişer kişi olur; birinin vefâtı hâlinde yerine, silsile-i merâtibe göre diğerini tâyin ederler."³³

XIV. asırdan itibaren Türk dervişlerinin bir kısmının "*abdâl*" lakabını kullandıklarını biliyoruz: **Abdal Mûsâ**, **Abdal Murad** veya **Kaygusuz Abdal**, **Pir Sultan Abdal** gibi. Bu dervişlerin *Anadolu*'nun çeşitli yerlerine dağılmanın neticesinde zamanımıza kadar *abdâl* adını taşıyan zümrelere rastlanagelmıştır.³⁴ Bu ismin, XIV. yy. 'dan itibaren özellikle *Melâmî*³⁵ ve *Alevî*³⁶ motifler taşıyan ve mezheben *Alevî* olan tarikatlar arasında yaygın bir kullanım alanına erişmesi, bazı kimselere bu anlayışın sadece o tarikatlara has olduğu izlenimini veriyorsa da bu yanlıştır.³⁷ Zira ilk dönemlerdeki ehl-i sünnet âlim ve mutasavvıflarının *ebdâl* anlayışları, özellikle XIV. yy. 'dan sonra başgösteren ve XX. yy. başına kadar süregelen *Râfîzî abdalları*³⁸ din dışı hayat tarzlarından tamamıyla farklıdır. Nitekim *ebdâl* telâkkisinin ilk kez ortaya çıktığı sıralarda bu kavram, âbid ve zâhidlerle birlikte muhaddis ve fakihler için de kullanılmaktaydı. İtimâda en yakın bilinen *ebdâl* hadislerini nakleden **Ahmed b. Hanbel** de, yeryüzünde muhaddislerden başka *ebdâl* tanımadığını ifâde etmiştir.³⁹

Buraya kadar verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, bir tasavvuf terimi olarak *ricâlî'l-gayb*; her devirde bulunan ve kendilerine *gayb erenleri* de denilen, göze görünmeyen ve herkes tarafından bilinmeyen hükûmet-i ilâhiyenin vekilleri olan yüce kişilerdir. *Üçler*, *yediler*, *kırklar*, *abdallar*, *üçyüzler* adı verilen bazı evliyâ vardır ki bunlar gâibdirler, göze görünmezler, kısa zamanda uzun mesâfeler katederler.⁴⁰ Bir başka ifadeyle bu kavram, Allahü Teâlâ'nın temsilcileri olarak şehâdet âlemini, Yani dünyayı yöneten, böylece kendi kozmik ve insânî işlevlerini icrâ eden insanları ifâde eder.⁴¹

33 Ömer Ziyâüddin Dağıstânî, *Tasavvuf ve Tarikatlarla İlgili Fetvâlar*, Terc.: İrfan Gündüz-Yakup Çiçek, İstanbul, ts., ss. 187-188

34 M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, VII. baskı, Ankara, 1991, s. 337 vd.

35 *Melâmîlik* ile *abdallar* arasındaki münâsebet için bk.: Abdülbaki Gölpinarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul, 1931'den tıpkıbasım, İstanbul, 1992, s. 14 vd.

36 *Alevîlik* ile *abdallar* arasındaki münâsebet için bk.: Ocak, *Babaîler İsyânı*, ss. 63, 201 vd.

37 Hasan Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul, 1994, s. 338

38 Geniş bilgi için bk.: Orhan F. Köprülü, "Abdal", *DİA*, ss. 61-62

39 Ebu'l-Ferec Abdurrahmân ibnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts., s. 329

40 Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1991, s. 189; Safer Baba, *İstlâhât-ı Sofiyye fî Vatan-ı Asfiyye (Tasavvuf Terimleri)*, İstanbul, 1998, ss. 29, 80.

41 William Chittick, "İslâm Kozmolojisiinde Gayb Adamları [Gayb Adamları]", *Varolmanın Boyutları* içinde, Terc.: Turan Koç, İnsan Yay., İstanbul, 1997, s. 43

Klâsik dönem tasavvuf edebiyatının önde gelen müelliflerinin eserlerinde *ricâlî'l-gayb* konusu fazla ilgi görmemiştir.⁴² Bunun sebebi, söz konusu müelliflerin, tasavvufun daha şer'î bir ilim olup olmadığının tartışıldığı teşekkül döneminde, *ricâlî'l-gayb* gibi anlaşılması oldukça güç ve farklı bir konuyu eserlerinde işlemeyi uygun görmemeleri olabilir. Bu açıdan bakıldığında, tasavvufun şeriata uygunluğunu ortaya koymak üzere telif edilmiş pek çok klâsik eserde bu konunun kısaca -deyim yerindeyse- geçirtilmiş olması tabii karşılanmalıdır. Ancak bu demek değildir ki, o dönemde *ricâlî'l-gayb* telâkkisi tasavvuf ilminin konuları arasında yer almamıştır. Muhtemelen bu anlayış, mutasavvıflar arasında yaygın olmakla birlikte, yukarıda da kısaca temas ettiğimiz çeşitli sebeplerden dolayı tasavvuf kitaplarında yazılı olarak yerini almamış olmalıdır.

Hâris b. Esed el-Muhâsibî (243/857), gayb erenlerinin dünyadan ancak kendilerine yetecek kadarını aldıklarını ve fazlasından kaçındıklarını söylemektedir. Bunun sebebi, dünyalıkların haram olması değil; ancak *ebdâl* ve zâhidler ile Allah ve Allah'ın günleri hakkında bilgi sâhibi olanların⁴³ dışında hiç kimse- nin ondan sâlim kalamamasıdır.⁴⁴

Ali b. Osman el-Cüllâbî el-Hucvîrî (470/1077), *Keşfü'l-Mabcûb*'unda konuyla ilgili verdiği bilgilerde, Yüce Allah'ın dergâhında bulunan ve *ehl-i bâl ve akdâ* (bir işin yapılmasına veya yapılmamasına karar veren heyet) teşkil eden velilerden bir grubun sayısının üçyüz olduğunu ve bunlara *abyâr* (hayırlılar) adı verildiğini bildirir. Diğer kırk tanesine *ebdâl*, sayıları yedi olan veliler topluluğuna *ebrâr* (iyiler), dört tanesine *evtâd* (direkler), üç tanesine *nûkabâ* (murâkiple- lar, denetçiler) ve bir tanesine de *kutub* ve *gavs* adları verilmiştir. Bunlar birbirlerini tanırlar ve yapılacak işler hususunda birbirlerinin iznine ihtiyaç duyarlar.⁴⁵

42 Bk.: **Abdullah b. Mübârek** (181/797), *Kitâbü'z-Zühûd*, Neşreden: Habîbürrahman el-A'zamî, Malegon/Hindistan, 1966'dan Beyrut, ts. (Türkçe Terc.: M. Adil Teymur, İstanbul, 1992); **Hâris b. Esed el-Muhâsibî** (243/857), *er-Riâye li-Hukûkullâh*, Neşreden: Margaret Smith, London, 1940 (Türkçe Terc.: Abdülhakim Yüce, İzmir, 1997); **Ebû Nasr es-Serrâc** (378/988), *el-Lüma'*, Neşreden: Reynold Alleyne Nicholson, Leiden, 1914 (Türkçe Terc.: Hasan Kâmil Yılmaz, İstanbul, 1996); **Muhammed b. İshak el-Buhârî el-Kelâbâzî** (380/990), *et-Taarruf li-Mezhebi Ehlî't-Tasavvuf*, Dârü'l-İmân, Dimaşk, 1986 (Türkçe Terc.: Süleyman Uludağ, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, II. baskı, İstanbul, 1992); **Ebû Tâlib el-Mekkî** (386/996), *Kütü'l-Kulûb*, II c. bir arada, Mısır, ts.; **Ebû Abdîrrahmân es-Sülemî** (412/1021), *Tabakâtü's-Süfiyye*, Neşreden: Nüreddin Şüreybe, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire, 1986; **Abdülkerîm el-Kuşeyrî** (465/1072), *er-Risâle*, *er-Risâle fi't-Tasavvuf* [er-Risâle], Beyrut, 1990 (Türkçe Terc.: Süleyman Uludağ, *Tasavvuf İlmîne Dâir Kuşeyrî Risâlesi*), III. baskı, İstanbul, 1991); **Ali b. Osman el-Cüllâbî el-Hucvîrî** (470/1077), *Keşfü'l-Mabcûb*, Türkçe Terc.: Süleyman Uludağ, *Hakikat Bilgisi*, İstanbul, 1982 ve **Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gaz-zâlî** (505/1111), *İhyâü Ulûmî'd-Dîn*, Kahire, 1987.

43 Burada müellif, ileriki kısımlarda anlatacağımız *ricâlîl eyyâmî's-sitteyi* kastediyor olsa gerek.

44 Hâris b. Esed el-Muhâsibî, *er-Riâye li-Hukûkullâh*, Terc.: Abdülhakim Yüce, *(Kalb Hayatı)*, İzmir, 1997, s. 255

45 el-Hucvîrî, *Keşfü'l-Mabcûb*, s. 330

Ebû Abdillâh el-Mağribî (299/911) de *ebdâlîn Şam*'da, nücebânın Yemen'de ve ahyânın da Irak'ta bulunduğunu söylemiştir.⁴⁶

Abdülkerim el-Kuşeyrî (465/1072) ise *velî* kavramını tanımlarken *ricâlî'l-gayb* anlayışıyla ilgili bazı temel ipuçları vermektedir. Ona göre, - "*faîl*" vezninde ve "*ism-i mefûl*" manasında olmak üzere- bir bakıma *velî*, işlerini görmeyi Cenâb-ı Hakk'ın uhdesine aldığı kimsedir ki "*Sâlib kulların işlerini o derubte etmiştir*"⁴⁷ meâlindeki âyet bunları tavsif etmektedir. Allahü Teâlâ velisini bir an bile nefsiyle başbaşa bırakmaz; onun işlerini görmeyi ve koruyup gözetmeyi bizzat üzerine alır.⁴⁸ O hâlde devamlı Allah'ın koruması altında bulunan evliyâ zümresinin birer ferdi olan gayb erenleri, Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine yüklemiş olduğu her türlü vazîfeyi yerine getirirken onun gözetim ve denetiminden bir an dahi olsa uzak kalmamaktadırlar.

İmam-ı Gazzâlî (505/1111), gayb erenlerinin özelliklerini şöyle anlatır: Onlar, nerede olursa olsun İslâm toplumuna katılırlar, diledikleri gibi yeryüzünde dolaşırlar ve yeryüzü onlara Allahü Teâlâ'nın izniyle bir adımlık bir mesâfe gibi gelir.⁴⁹ Onların yemeleri ancak şiddetle acıktıklarında, uyumaları ancak uykunun şiddetle baskın gelmesi ânında, konuşmaları da ancak zarûret hâlinindedir. Yani onlar, iyice acıkmadan bir şey yemezler; uykuları iyice bastırmadan uyumazlar; zorunluluk olmadıkça konuşmazlar ve sorulmadıkça cevap vermezler. Herhangi bir soru sorulduğunda, cevap verecek başka kimse varsa sükût ederler; o da yoksa o zaman cevap verirler. Zira onlar, sorulmadan söze başlamayı, söz için gizli şehvet sayarlar.⁵⁰ **Sehl b. Abdullâh et-Tüsterî**'nin (283/896) şu sözü yine aynı konuya işaret etmektedir: "*Ebdâl*, ancak şu dört özellik sâyesinde *ebdâl* olmuştur: Açlık, uykusuzluk, sükût ve uzlet." Zira onlar, ölmeyecek kadar yerler; ancak dayanamayınca uyurlar ve mecbur kalmadıkça konuşmazlar.⁵¹

Sahâbeden **Ebu'd-Derdâ** (31/651)'da bu kimseleri şöyle tanıtır: "Allahü Teâlâ'nın kendilerine *ebdâl* denen bazı kulları vardır ki; bunlar peygamberlerin halefleri ve yeryüzünün direkleridir. Nübüvvet sona erince Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ümmetinden bir kavmi onların yerine koymuştur. Onlar fazla namaz, çok oruç ve ibâdetlerinden değil; ancak ciddi vera' ve samimî niyet sahibi olup her-

46 Bk.: es-Süleî, *Tahakât*, s. 243

47 A'râf, 7/196. Bu âyetin bu şekildeki meâli, Abdülkerim el-Kuşeyrî'nin *er-Risâle fi't-Tasavvuf* adlı eserinin Süleyman Uludağ tarafından yapılmış tercümesinde, [*Tasavvuf İlmine Dâir Kuşeyrî Risâlesi*, III. baskı, İstanbul, 1991] s. 426'da yer almaktadır.

48 Abdülkerim el-Kuşeyrî, *er-Risâle fi't-Tasavvuf* [*er-Risâle*], Tahkik: Ma'rûf Zerik-Ali Abdülhamid Baltacı, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 1990, ss. 259-260

49 Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *Minhâcû'l-Âbidîn*, Tahkik: Mahmud Mustafa Halavî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1989, ss. 102-103

50 Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâü Ulûmî'd-Dîn [İhyâ]*, Dâru'r-Reyyân lîr-Türâs, Kahire, 1407 H. /1987 M., c. I, s. 85

51 el-Gazzâlî, *İhyâ*, c. III, s. 82; Ayrıca bk.: a. e., c. III, ss. 90-91

kese iyilik düşünmelerinden ve Allah için nasihat etmelerinden dolayı bu makama ermişlerdir. Onlar, korkaklığa varmayan sabır, zillete düşmeyen tevâzu sâhibidirler. Otuz-kırk kişi olan bu kimseleri Cenâb-ı Hak seçmiş olup bunlar **İbrâhim** (a.s.) kalbi üzeredirler. Onlardan biri vefât ettiği takdirde yerine başkasını koyar. Onlar kimseyi lânetlemez, kimseye hakaret etmez, kimseye dil uzatmaz, kimseye hased etmez ve dünyaya karşı hırslı olmazlar. İyilik bakımından insanların en temiz, en yumuşak ahlâklısı ve en cömertleridir. Âlâmetleri eli açık olmak, seciyyeleri güler yüz, vasıfları ise selâmettir. Bugünleri için korkmayıp yarınları için de gaflette kalmazlar ve zahirlerini muhâfaza ederler. Allah'la ilgili kesin bilgilerinde (yakîn) ve hayırlı işlerde yarışta onlara rüzgâr bile yetişemez. Allah'a olan şevkleri bakımından gönülleri ona doğru yükselir. "...İşte onlar, Allah'ın ordusudur (bizb); mubakkak gâlip gelecek olan da Allah'ın ordusudur"⁵² âyeti, bu kimseleri tasvîr etmektedir.⁵³

Benzer ifâdelerine rastladığımız **Fudayl b. İyâz**'ın (187/802): "Bize göre ermiş kişi; çok oruç ve çok namazla değil; ancak gönül zenginliği, kalb temizliği ve insanların iyiliğine çalışmakla ermiştir"⁵⁴ mânâsındaki sözü, sonraları tasavvuf târihinde çokça tekrarlanan *ricâlû'l-gayb*'in tarifi hâlini almıştır.

Zamanla felsefeden ve bazı mitolojik unsurlardan da yararlanarak gelişen tasavvuf düşüncesinde *ricâlû'l-gayb*'in, kâinâtın işleyişinde nüfûz sâhibi olduğu fikri yerleşerek kozmik anlayış içerisinde mütâlâa edilmeye başlanmıştır. Kendilerine metafizik bir hüviyet verilen bu kimseler, diledikleri anda diledikleri yerde bulunabildikleri gibi, bol yağmur yağması, bereketin artması, zâlimlerin cezalandırılması, belâların def edilmesi gibi hususlarda da Allah'tan her istedikleri kabul olunur.⁵⁵ Bunlar arasında erkekler olduğu gibi, kadın olanlar da vardır. Ancak çoğunluk erkeklerden oluştuğu için bunlara *ricâlullâh*, *ricâlû'l-gayb* gibi isimler verilmiştir.⁵⁶ Nitekim bu bilgileri verdikten sonra aynı mânâyâ işaretle *Nefebâtû'l-Üns* mütercimi **Lâmî Çelebi** (939/1531) şu dörtlüğü kaydeder:

"Dediğim gibi olursa hevâtîn
Ricâl üstüne fazlında ne şek var?
Müzekkerlik değildir bedre meşhar
Müen'eslikten ermez şemse hem âr"⁵⁷

52 Mücâdele, 58/22

53 el-Gazzâlî, *İhyâ*, c. III, s. 377

54 es-Sülemî, *Tabakât*, s. 10

55 Uludağ, "Abdâl", *DİA*, c. I, s. 59

56 **İsmâil Hakkî Bursevî** de buradaki ricâlden (erler) murâdın insan-ı kâmil olduğunu, diğer insanların ise insan-ı kâmile göre kadın mesâbesinde olduğunu bildirmektedir. Bu sebeple kemâle eren kadınlar da "er" sınıfına dâhildirler. Zira hakîkatte erkeklik, yalnızca sûretle/görüntüyle değil, mânâ/mâneviyat ile olur. Nitekim *ebdâlden* olan bazı kadınlar vardır. Öyleyse istidâdı varsa kadın, "er" olabilir. (Bursevî, *Kitâbü'n-Netice*, c. I, s. 241)

57 Molla Abdurrahmân Câmî, *Nefebâtû'l-Üns min Hadarâti'l-Kuds [Nefebât]*, Terc. ve Şerh: Lâmi Çelebi, İstanbul, 1993, s. 692

Tasavvuftaki vahdet-i vücûd düşüncesinin iki tarzı, bakış açısı vardır: Birinci- si ilâhî aşkınlık ve mutlaklığa önem verir ve Allahü Teâlâ'dan başka herhangi bir şeyin gerçek anlamda tek olabileceği fikrini reddeder. Buna göre Allah biricik ve nihâi olarak tek ve gerçektir; onun dışındaki herşey (mâsivâ) aslî çokluk ve ger- çek dışı oluştan pay alır. İkinci tür bakış açısına göre ise ilâhî içkinlik ve sonsuz- luğa önem verir ve hiçbir şeyin Allah'ın birliği şemsiyesinin dışında kalamayaca- ğını, dolayısıyla da herşeyin çokluk arzetmelerine rağmen eşsiz/benzersiz "Bir" olanın çeşitli tezâhürlerini sergilediklerini iddia eder. İşte *ricâlû'l-gayb*den bah- seden mutasavvıflar, bunlardan söz etmekle Cünâb-ı Hakk'ın aşkınlığını ve onu âlemin ötesine, en yüce bir yere koymakla da biricikliğini ifâde etmek isterler. Dolayısıyla âlemin aslî yapısını her biri çeşitli ilâhî sıfatları izhâr eden insanî fonksiyonlara dayanarak idrak etmek sûretiyle de onun içkinliğini ileri sürerler. Şöyle ki: Yaradılmış düzende Allah'ın birliği *kutub*ın her zaman bir olması olgu- sunda yansıtılır; buna karşılık onun isimlerinin merâtibi, diğer *ricâlû'l-gayb*in derece bakımından *kutub*ın altında sıralanmış olmaları olgusunda yansıtılır. *Ricâ- lû'l-gayb*in 1, 2, 4, 7, 12 vs. gibi matematiksel olarak dizilişi, bir yaratılmış ger- çeklikler merâtibi vâsıtasıyla içinde ilâhî ilkenin kendi imkânlarını açtığı tarzları yansıtır. Kozmî" yönden, bu sayıları bütün evrendeki doğal olgu ve olaylarda görmek mümkündür: Bir sayısı, her bir bireysel şeyin tekliğinde görülür; iki, ge- ce ile gündüz, yer ile gök, aydınlık ile karanlıkta; dört, unsurlarda, mevsimlerde, yönlerde, mizaçlarda; yedi, göklerde, iklimlerde, gezegenlerde; on iki, burçlar kuşağında... *Ricâlû'l-gayb*i, herşeyin ilâhî isimlerle (esmâ) olan münâsebetini göz önünde bulundurarak izah etmek de mümkündür: Meselâ, *kutub* "Allah" is- mini izhâr eder; çünkü *kutub* Allah'ın tam mânâsıyla fiilileşmiş, istisnâsız bütün ilâhî sıfatları kendisinde toplayan ve temsil eden sûretidir. *İki imam* "Melik" ve "Rab" isimlerini izhâr eder; yani, âlemi yöneten ve denetleyen olarak "Mutlak" ile âlemdeki herşeyi besleyip büyüten "Sonsuz" varlığı. *Dört evtâd* "Hayat sâhi- bi (Hayy), Bilen (Alîm), Dileyen (Mürîd), Kudret sâhibi (Kâdir)" isimlerinin tezâ- hürlerini gösterir. *Yedi ebdâl* de "Hayat sâhibi (Hayy), Bilen (Alîm), Merhametli (Rahîm), Kudret sâhibi (Kâdir), Lütuf sâhibi (Latîf), İşiten (Semî'), Gören (Basîr)" isimlerinin özelliklerini açığa vurur.⁵⁸

*Ricâlû'l-gayb*in gayb âlemindeki idâreciliklerini, insanların yeryüzündeki yö- neticilikleriyle karşılaştıranlar da olmuştur. Buna göre, bu iki tür yöneticilik arasın- daki büyük fark şudur: Misal âleminde yöneticilik, genellikle fertlerin kaprislerine ve beşerî kurumların saçma isteklerine uyduğu hâlde, gayb alanında insanî yöne-

58 Chittick, "Gayb Adamları", ss. 64-65. Nitekim İbn Arabî'ye göre de *ricâlû'l-gayb*in adları şö- yledir: *Kutub*: Abdullâh, *İmâmân*: Abdürrabb ve Abdülmelik, *Evtâd*: Abdülhayy, Abdülfîm, Abdülkâdir ve Abdülmürîd, *Ebdâl*: Bunlara ilâveten Abdüssemî', Abdülbasîr ve Abdüşşekür. Bk.: İbn Arabî, *Fünûbâi*, c. XI, s. 279

ticiler mükemmel bir uyum içinde ilâhî Melik'e tâbi olurlar. Allahü Teâlâ'nın kendi isimlendirmesini red veya inkâr edenler ya da bunu kendi amaçları doğrultusunda yanlış yorumlayanlar, görülür âlemi kendi isimlendirmelerine göre yönetmeye çalışabilirler. Ama herşeyi Allah vergisi isimlerle isimlendirenler, onlarla, tıpkı bizzat Cenâb-ı Hakk'ın âlemi mütemâdiyen yeniden yaratmak sûretiyle ilgilen-diği gibi ilgilenirler ve onlara öyle muâmelede bulunurlar. Burada emir veren ya da yükümlü olarak kim görünürse görünsün, gerçek yönetim yalnız Allah'a âittir.⁵⁹

Bazı sûfiler, *ricâlû'l-gayb* mertebesine ulaşabilmek için maldan, çocuk-çocuk-tan ve nefsten kurtulmayı şart koşarlar. Nitekim bir menkıbede anlatıldığına göre,⁶⁰ tasavvuf yoluna yeni girmiş bir mürid, *ricâlû'l-gayb* zümresine dâhil olmak istediğini, *ebdâl*den olan şeyhine bildirir; o da mânevî kapasitesini iyi bildiği için, müridine bunu başaramayacağını söyler. Mürid ısrarla aynı şeyi isteyince şeyhi ona malından-mülkünden, çocuk-çocuğundan ve nefsinden kurtulmasını tavsiye eder. O da ne kadar malı-mülkü varsa hepsini dağıtır, sonra da karısını boşayarak kendini tamâmen ibâdete verir. Birgün şeyh, *ebdâl* ile bir araya gelir ve hep be-râber bir minâreye çıkıp nefislerini orada bırakarak havada uçmaya başlarlar. Her biri arkasındakine: "Toplantı *Mekke*'de" deyip uçarak oradan uzaklaşır. Meydan-da yalnızca hayretler içerisindeki o mürid kalakalır. Şeyhi ona *ebdâle* kaulmasını söyler; ancak o bunu başaramaz. Şeyhi: "Nefsinden kurtulamadın mı?" diye sor-masına rağmen, yine de uçmayı başaramaz. Şeyhi de onu minârenin başında bı-rakarak diğer *ebdâlin* peşinden gider. İşte, kim Allah ile berâber olursa, Allah da koruyup kollayıcı olarak onun yanında olur. Ertesi sabah tekrar derse gelen mü-ride şeyhi şunları söylemiştir: "Muhakkak ki senin eşini boşaman *ric'î talâk*⁶¹ ile gerçekleşmiştir; git, karına dön! İşte bunlar da önceden fakirlere dağıttığın malın-dır. Sen *ebdâl* olmaya ehil değilsin; öyleyse orta yolu tutanlardan ol!"

Kavramsal çerçeveyi bu şekilde ortaya koyduktan sonra şimdi, *ricâlû'l-gayb* bin evren üzerindeki etkileri ve yetkileri hakkındaki görüşü daha da geliştiren **Muhyiddin İbn Arabî**'nin bu konudaki fikirlerini ayrıntılı olarak ele alabiliriz:

2. İbn Arabî'nin Ricâlû'l-Gayb İle İlgili Görüşleri

İbn Arabî, *ricâlû'l-gayb*i; sayıları artırıp eksilmeksizin hiç değişmemekle birlikte

59 Chittick, "Gayb Adamları", s. 69

60 Bk.: Muhammed Ebu'l-Yüsr Âbidîn, *Hikâyâ's-Sûfiyye*, Dârul-Beşâir, Dimaşk, 1993, ss. 125-126

61 *Ric'î Talâk*: Kocaya, kadının rızası olmaksızın iddet süresince zevcesine dönme hakkı sağla-yan boşama şeklidir. Ayrıntılı bilgi için bk.: Ebû Bekir b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Kitâbü Bedâin's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'*, Beyrut, 1986, c. III, s. 109; Abdullah b. Muhammed b. Mevdûd el-Mevsilî, *el-İhtî-yâr fî Ta'lîli'l-Muhtâr*, Beyrut, ts., c. III, ss. 129-130; Ebû Bekir el-Câbir el-Cezâirî, *Minbâcû'l-Müslim*, (Suud baskısı), 1976, s. 388; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâbât-ı Fıkhiyye Kâmilûs*, İstanbul, 1985, c. II, ss. 175, 220-221

belli olanlar (*ricâlî'l-aded*)⁶⁴ ve sayıları değişken olup, artıp eksilmekle birlikte belli olmayanlar (*ricâlî'l-merâtib*)⁶⁵ olmak üzere iki kisma ayrılır. Ona göre *ricâlî'l-gayb*ın ayrıntılı listesi ve sayıları şöyledir: Sayılan belli olanlar: *Kutub* (ve *gavs*) bir, *bâtem* bir, *havâriyyûn* bir, *ricâlî'l-ayn* bir, *imâmân* iki, *ricâlî'l-ganî billâh* iki, *ilâbiyyûn* üç, *ricâlî imdâdî'l-ilâbî* üç, *evtâd* dört, *ricâlî'l-ilâbiyye* dört, *sulebâ* beş, *ricâlî'l-iştîyâk* beş, *ricâlî salavâtî'l-hams* beş, *ricâlî eyyâmî's-sitte* altı, *ebdâl* yedi, *ricâlî maâricî'l-ulâ* yedi, *nücebâ* sekiz, *ricâlî kuvvetî'l-ilâbiyye* sekiz, *büdelâ* on, *ricâlî aynî't-tabkîm ve'z-zevâid* on, *ricâlî tabte'l-esfel* on bir, *nûkabâ* on iki, *ricâlî'l-ce-nân* on beş, *recebiyyûn* kırk, *abyâr* kırk (veya sayıları belli değil), ve *mustafûn/müctebûn* üçyüz kişidir. Sayılan belli olmayanlar ise: *Melâmiyye*, *efrâd*, *ümenâ*, *ricâlî'l-mâ*, *abillâ*, *kurrâ*, *sücûdü'l-kalb*, *abbâb*, *sümerâ*, *verese* ve *muhaddesündür*.⁶⁶

KUTUB: Her zaman bir kişi olup, Allahü Teâlâ'nın nazargâhı konumunda bulunan *kutba* Cenâb-ı Hak, kendi katundan en büyük ilâhî esrârı vermiştir. Rûhun bedende dolaştığı gibi o da kâinâtın gizli ve açık noktalarında dolaşır durur. Zira evrenin en yüce ve en aşağı mertebelerinde sürmekte olan hayâtın rûhu ondan feyezân eder. Bir de *kutbu'l-aktâblık*⁶⁷ (kendisine sığınıldığı zaman *gavsü'l-a'zam* da denir) makamı vardır ki bu, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) nübüvvetinin bâtını olup, ancak ekmeliyet derecesine ulaşması hasebiyle onun özel verâsetini kazanmış olan kimseler bu makama erişebilir.⁶⁸

62 Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 392. Bunlar sâbit bir merâtibe sahiptirler ve dolayısıyla da sayıları aslâ değişmez. Bk.: Cihittick, "Gayb Adamları", s. 44

63 Uludağ, *a. g. e.*, aynı yer. Bunların sayısı sâbit değildir; ortam ve şartlara göre çeşitli vazifeler ifâ ederler. Bunların çoğu *kutub*ın idâresi altına girmekle birlikte, "münzevîler" olarak bilinen bir zümre onun sahası dışındadır. Bk.: Cihittick, *a. g. m.*, s. 44

64 İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 266-383. Daha önce ismi geçen ve adından, *ebdâl* kavramı ve *ebdâl*in niteliklerini anlatan bir risâle olduğu izlenimini doğan *Hilyetü'l-Ebdâl* adlı eserinde İbn Arabî, *ârif*, *mürîd*, *zâhid*, *âhid* gibi tasavvuf ehli kimselerin tâkip etmesi gereken *bükiümler* ve *samt* (sıksıklık) kavramının tasavvufî mânâ ve önemi üzerinde durmuştur. (Bk.: Uludağ, "Abdal", *DİA*, c. I, s. 59) Ne var ki, *ricâlî'l-gayb*e âit görüşlerine en geniş olarak yer verdiği *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*sinde **İbn Arabî**, *ricâlî'l-gayb*den olan zümreleri sayarken sayıları belli olmayan grupların arasında *melâmiler*, *derişler* (*fukarâ*), *sûfîler*, *âbidler* ve *zâhidler* de zikreder ve bunları *ricâlullâh* olarak niteler ki bu durumda *Hilyetü'l-Ebdâl* ile *Fütûhât*ın ilgili kısmının muhtevâları birbirleriyle örtüşmektedir. (Bk.: İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 340-355) Burada **İbn Arabî**, adı geçen bu zümrelerin de aslında *ricâlî'l-gayb*den olduğuna işaret ediyor olabilir. Ancak biz, diğer tasavvuf kaynaklarının hiçbirinde bu zümrelerin *ricâlî'l-gayb* arasında kaydedildiğine rastlamadığımızdan ve özellikle de anılan bu târiflerden onların herkes tarafından kolayca tanınıp bilinebilmesinden dolayı *gayb erenleri* arasında bunlardan söz etmeyeceğiz. Zira *ricâlî'l-gayb*ın en temel özelliği, başkaları tarafından gerçek mânâda bilinip tanınamamalarıdır.

65 *Kutbu'l-aktâblık* kutubluğu, bütün *kutub*ların kutubluklarını içine alır. Zira esâsında kutubluk birdir; ancak farklı sûretlerde zuhûr eder. (Bursevî, *Kitâbü'n-Netice*, c. I, s. 217)

66 es-Seyyid eş-Şerîf Ali b. Muhammed el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, Haz.: Muhammed Abdülvâhid et-Tübâ- Ömer Hüseyin el-Haşşâb, el-Matbaatü'l-Hayriyye, Mısır, 1306 H. (1888-89 M.)'den ofset baskı. Dânu's-Sürûr, Beyrut, ts., ss. 76-77; Ayrıca bk.: Ahmed Ziyâüddin Gümüşhânevî, *Câmiü'l-Usûl Zeyli*, Terc.: Ramazan Nazlı, *Veliler ve Tarikatlarda Usûl* içinde, İstanbul, 1987, s. 353

Kutbu, kendisinde hikmet ve esmâ tecellîsinin izlerinin zahir olduğu ve Cemâl ve Celâl isimlerinin tecellîsiyle münfail ve müteessir olan kimse⁶⁷ olarak tanımlayan **İbn Arabî**'nin *Tedbîrât-ı İlâhiyye* adlı eserinin mütercim ve şârihi **Ahmed Avni Konuk** (ö. 1938) ayrıca şu görüşlere yer verir: Ümmet-i Muhammed'in (s.a.v.) avâmı, zamanın halifesinin ve kutbunun kim olduğunu bilemez; bunu ancak ümmetin havâssı olan evliyâ bilebilir. Zamanın halifesi olan *kutub*, ilâhî nazarın ve rabbânî tecellîlerin de mahallidir. Gizli ve açık, bu âlemde gerçekleşen ilâhî isimlerin her türlü tecellîsi hep ondan sudûr edip tüm halka dağıtılır. Zira o, yeryüzünde ilâhî hazînenin emînidir. Meselâ, bir kimseye merhamet veya azâb olursa, bu, hep onun sebebiyle olur.⁶⁸ **İbn Arabî**'nin bu konudaki görüşlerini aktaran **Ahmed Avni Konuk**'un kaydettiğine göre: "Âlemde tasarrufât-ı ilâhiyye, halifetullâh fi'l-arz⁶⁹ olan *kutub* vâsıtasıyladır. Onun mahall-i nazarı, ancak Hak Sübhânehû hazretleridir. Ve bilcümle füyûzât-ı ilâhiyye, âleme onun vâsıtasıyla nâzil olur. Ve onun ism-i mânevîsi **Abdullâh**'tır. Binâenaleyh o, "İlâhî'n-nâs" makamında kâimdir."⁷⁰

İbn Arabî'ye göre *kutub* âlemin rûhu, âlem de *kutub*un bedenidir. Herşey *kutub*un çevresinde ve onun sâyesinde hareket eder; yani herşeyi o idâre eder.⁷¹ *Kutub*, her zaman tüm ahvâl ve makamâtı kuşatıcıdır (câmi'). *Kutubluk*, ya asâleten veya niyâbeten olur. Ayrıca her beldede ricâlullahtan o beldenin *kutbu* olan bir kişi bulunur ve o bölgedeki cemaatin şeyhi de onların *kutbudur*.⁷²

Kutubluğun belli bir süre sonra sona erebileceğini, yani *kutub*un gerekli görülürse bu makamdan azledilebileceğini ileri sürenler olmakla birlikte; *kutubluk* için sınırlı ve belli bir müddet olmadığını, *kutub*un adâletten hiçbir zaman ayrılmasının mümkün olmayacağından dolayı makamından azledilmesinin de sözkonusu olmayacağını, onun ancak vefât etmesi neticesinde bu makamdan ayrılabileceğini söyleyenler de vardır.⁷³

GAVS: Kendisine ilticâ edilen ve kendisine sığınıldığı zamanlarda *gavs* adını alan *kutubdur*.⁷⁴ Bir başka ifâdeyle *gavs*; yardımcı, imdâda yetişen, medet ve nusret

67 Muhiyiddin ibn Arabî, *Tedbîrât-ı İlâhiyye [Tedbîrât]*, Tercüme ve Şerh: Ahmed Avni Konuk, Hazırlayan: Mustafa Tahrâlı, İstanbul, 1992, s. 42

68 Aynı eser, s. 43

69 Nitekim Allahü Teâlâ: "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" (Bakara, 2/30) ve "Allah sizi yeryüzünde halife kıldı" (Neml, 28/62; Fâtır, 35/39) buyurmaktadır. İnsan-ı kâmilin halifetullâh fi'l-arz oluşuyla ilgili olarak bk.: Bursevî, *Kitâbü'n-Netice*, c. I, ss. 163, 217, 299, 341, 367, 442; c. II, ss. 1, 66, 122, 191, 258

70 İbn Arabî, *a. g. e.*, s. 204

71 Ahmed Avni Konuk, *Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, Haz.: Mustafa Tahrâlı-Selçuk Eraydın, Marmara Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 1987-1992, [I. cilt: (1987)], c. I, ss. 297, 299

72 İbn Arabî, *Fütûbât*, c. XI, s. 274; c. I, s. 53. Krş.: İbn Âbidîn, *İcâbetü'l-Gavs*, ss. 264-265

73 İbn Âbidîn, *a. g. e.*, s. 275; Ayrıca bk.: Ebu'l-Yûsûr Âbidîn, *Hikâyâ's-Sâfiyye*, s. 116

74 el-Cürçânî, *et-Ta'rifât*, s. 70; Ayrıca bk. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, ss. 188-189.

veren ve Efendimiz'in (s.a.v.) nûrâniyetinde kendini yok edip o nurla sâhib-i vakt olan veliyyullah demektir. *Gavs-ı a'zam* da bütün mâsivâyı unutup Vâcibü'l-Vücûd olan Cenâb-ı Allah ile ünsiyet kuran kimsedir.⁷⁵ Yani *gavs*, ilâhî tecellilere merkezlik görevi yapan ve bütün kemâlâtı şahsında toplayan *kutub*dur. Demek oluyor ki gavslik, kutubluk derecesinden sonra gelen yüce bir makamdır.⁷⁶

Devrin en büyük *gavsı*, *kutbu'l-a'zam*dır. Onun duâsı reddolunmaz. Sıkıntısı olanlar kendisine ilticâ ettikleri için ona *gavs* denmiştir. Yüce Allah ona ledün ve gayb ilminden çok büyük bir pay vermiştir. *Gavs-ı a'zam*, -ulvî ve süflî- her varlığa feyiz verdiği gibi, dört büyük meleğin özelliklerini de bünyesinde barındırır. İnsanların *Kâbe*'yi tavâf etmeleri gibi, *kutbu'l-akiâb*'ın kalbi de daima Cenâb-ı Hakk'ın tecellisini tavâf eder. Halka yaptıkları hizmetler sırasında bile Hak ile berâber oldukları hâlde halka göre onlar, vücutları ile dünyanın herhangi bir köşesinde bulunurlar. Her asırda en mübârek ve en mükemmel insan, o zamanın *kutbu* olup onun etrâfındaki *ricâl* (evliyâ) ise yeryüzünün yine en mübârek ve en mükemmel insanları sayılırlar.⁷⁷

İbn Arabî'ye göre *gavs*, her zamanda tek olur ve *gavs*lık, biri zahire, biri de bâtına hükmeden olmak üzere iki türlüdür. Ancak Hz. Resûlullâh (s.a.v.) ve dört büyük halifenin hükmü hem zahire ve hem de bâtına geçerdi. Onlardan sonra gelen silsile-i meşâyih'ten **Hasan-ı Basrî**, **Habîb-i Acemî**, **Selmân-ı Fârisî** ve **Bâyezîd-i Bistâmî** gibi evliyânın ise zahire değil, yalnızca bâtına hükümleri geçerdi.⁷⁸

İmâm-ı Rabbânî, (1034/1624) evliyâdan kemâle ermiş zevâtın, imâmet ve hilâfet makamlarının yerine zillî olarak geçecek *irşad kutubluğu* ve *kutb-i medâr*⁷⁹ makamlarına sâhip olabileceklerini söyler.⁸⁰ Onun belirttiğine göre **Muh-yiddin İbn Arabî**, buradaki *kutb-i medân*, *gavs*iyet makamındaki kimseleri ifâde ettiğini söylemiştir. Zira ona göre *gavs*lık, *kutubluk* makamından ayrı ve tek başına olan bir mertebe değildir. **İmâm-ı Rabbânî**'ye göre ise *gavs*, *kutb-i medâr*dan farklıdır. Şöyle ki: *Gavs*, yapacağı işlerde *kutb-i medâr*a yardımcı

75 Safer Baba, *İstîlâhât-ı Sofîyye*, s. 79

76 Ahmed Ziyâuddin Gümüşhânevî, *Câmiu'l-Usûl*, Terc.: Rahmî Serin, *Velifler ve Tarikatlarda Usûl* içinde, Panuk Yay., İstanbul, 1987, s. 41; Gümüşhânevî, *Câmiu'l-Usûl Zeyli*, s. 350

77 Gümüşhânevî, *Câmiu'l-Usûl*, ss. 45-46

78 İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 274-275; Krş.: İbn Âbidîn, *İcâbetü'l-Gavs*, s. 265

79 *Medâr*: Degirmenin alt taşına yerleştirilen ve üst taşın dönmelerini sağlayan demir, demektir. *Kutb-i medâr*, "Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kalbi" mânâsına gelmektedir. (Bk.: Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, ss. 299-300) **İmâm-ı Rabbânî**'nin *kutb-i medâr* terimi, **İsmâil Hakkı Bursevî**'de *kutb-i vücûd* olarak göze çarpmaktadır. (Bk.: Bursevî, *Kitâbü'n-Netice*, c. I, s. 299; c. II, s. 69)

80 Aynı şekilde **Bursevî** de *kutbu*, *kutb-i vücûd* ve *kutb-i irşad* olmak üzere ikiye ayırır. Bu iki tür *kutbu*, *kutublukta* müşterek olmakla birlikte, *kutb-i vücûd* âlemin *medârıdır* ve her zamanda bir kişi olur, *kutb-i irşad* ise çok sayıda olur. *Kutb-i vücûd*, Cenâb-ı Hakk'ın tecellilerine ehil olan kimsedir ki ulûhiyyet hakikatının sırrı ondadır. Zira o, halîfetullâhtır ve Allah'ın bütün isimlerinin mecmûdudur. (Bk.: Bursevî, *Kitâbü'n-Netice*, c. I, s. 299)

olur; yani *kutb-i medâr*, bazı işlerinde ondan yardım ister. *Gavs*, *ebdâl* makamına tâyin edilecek kimselerin belirlenmesinde etkin bir rol üstlenir. Şu durumda yardımcılar da dikkate alınırsa, *kutub* için *kutbu'l-aktâb* adı da kullanılabilir.⁸¹ Demek ki **İbn Arabî** *kutub* ile *gavs* arasında belirgin bir ayrıma gitmezken; **İmâm-ı Rabbânî**, bu iki kavramı birbirinden ayırarak *ricâlû'l-gayb* arasındaki hiyerarşide *gavsı kutb-i medâr*dan daha aşağıda bir mevkiye yerleştirmektedir.

İMÂMÂN: İki önder demektir. Bunlardan birincisi *kutub*un sağında bulunup melekût, ikincisi de solunda bulunup mülkû gözetir. Bunlardan ikincisinin de-recesi ve makamı birincisinden daha yücedir. *Kutub*un ölümünden sonra onun yerine geçecek şahıs da bu ikincisidir.⁸²

İbn Arabî'ye göre *ricâlû'l-gayb* hiyerarşisinde *kutub*dan sonra *iki imam* (*imâmân*) vardır ki, birisi *kutub*un sağında olup, nazarı âlem-i mülkûn bâtını olan âlem-i melekûtadır. Mülk âlemi, taayyünât-ı esmâiyeden ibâret olup, efâl-i ilâhiyyenin tecelligâhıdır. Esmânın bâtını ise sıfât olduğundan âlem-i melekût, âlem-i sıfâtur. İşte bu *imam*, "Rabbü'n-nâs" makamında kâim olup ism-i mânevîsi **Abdür-rab**'dir. Öbür *imâm* ise *kutub*un solunda bulunup, nazarı âlem-i mülkedir. Onun için "Meliki'n-nâs" makamında kâim olup ism-i mânevîsi **Abdûlmelik** olan bu *imam*, mertebede **Abdür-rab**'den efdaldır. Âlem-i mülkte âlem-i melekût mündemic olduğundan ve "İlâhi'n-nâs" makamında kâim olan *kutub* bütün mertebeleri hâiz olduğundan, daha üstündür.⁸³ Kısacası *imâmân* her zaman iki olup, birinin adı **Abdür-rab**, diğerinki ise **Abdûlmelik**'tir. *Kutub*un adı da **Abdullâh**'tır. Nitekim buna işaretle Allahü Teâlâ: "Ve o Allah'ın kulu (*Abdullâh*) kalkınca..."⁸⁴ buyurmuştur. Yani Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ve bu *iki imam*dan birinin nazarı melekût âlemine ve birininki de mülk âleminedir. Bu *iki imam*, *kutub*un vezirleri olup, o vefat edince *kutub*un solundaki **Abdûlmelik** onun yerine geçer.⁸⁵

EVTÂD: Doğu, batı, kuzey ve güney olmak üzere dört yönde bulunan ve bu yönlerde koruyuculuk yapan dört ermiş kişidir ki, bu yönlerin muhâfazası husûsunda bunlara Cenâb-ı Hak nazar ve kudretini tecellî buyurur.⁸⁶ **Sehl b. Abdullah et-Tüsterî**'ye *hâl ilminin* ne olduğu sorulduğunda; bu ilmin, tedbiri terk etmek olduğunu ve bu sıfatı kendisinde bulunduranın *evtâddan* olacağını⁸⁷ söyle-

81 İmâm-ı Rabbânî Ahmed el-Fârûkî es-Serhendî, *el-Mektûbât*, Fazilet Neşriyat, İstanbul, ts., c. I, ss. 229, 235

82 el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, s. 16; Gümüşhânevî, *Câmiu'l-Usûl Zeyli*, s. 323; Ayrıca bk.: Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 246; İmâmân'ın 8 hasleti için bk.: Gümüşhânevî, *Câmiu'l-Usûl*, ss. 44-45

83 İbn Arabî, *Tedbirât*, s. 204

84 Cin, 72/19

85 İbn Arabî, *Fî'rûbât*, c. XI, ss. 275-276

86 Gümüşhânevî, *Câmiu'l-Usûl Zeyli*, ss. 324-325; Ayrıca bk.: el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, s. 18; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 169; *Evtâd*'in 8 hasleti için bk.: Gümüşhânevî, *Câmiu'l-Usûl*, ss. 43-44

87 Ebû Hafs Şihâbüddin Ömer es-Sühreverdî, *Avârîfü'l-Maârif* [*Avârîf*], Terc.: Hasan Kâmil Yılmaz, (*Tasavvufun Esasları*), İrfan Gündüz, İstanbul, 1990, s. 200

miştir. **İmâm-ı Gazzâlî** de *Kâbe-i Muazzama*'yı her sabah bir *evtâd*ın tavâf etmekte olduğunu ve bunun sona ermesi hâlinde *Kâbe*'nin yerden ref' olunmasına sebep olacağını haber vermektedir.⁸⁸ **el-Hucvirî** ise *evtâd* denilen velîlerin âlemi her gece dolaşmalarının gerektiğini söyler. Eğer gözlerinin değmediği ve görmediği bir yer kalır ve burada da herhangi bir aksaklık ortaya çıkarsa, o zaman himmetine mazhar olabilmek için *kutba* başvururlar. *Kutbun* bereketiyle Allahü Teâlâ bu aksaklığı ortadan kaldırmaya kadar ona mürâcaatlarına devam ederler.⁸⁹

Mülk âlemini bir çadıra veya bir eve, *evtâd*ı da o çadırı dört bir tarafından destekleyerek ayakta tutan direklere veya sütunlara benzeten **İbn Arabî**, *evtâd*ın, insanların güzel ve yüce ahlâklarını sembolize ettiğini, onların her birinin insanların mülkünde söz sahibi ve idâre edici bir konumda bulunduklarını söylemektedir.⁹⁰ Onun verdiği bilgilere göre, her zaman dört olup bundan fazla ya da az sayıda olmayan *evtâd*dan biri batı, biri doğu, biri kuzey ve biri de güney tarafta tasarrufla bulunurlar. Bu yönlerin taksîmi, merkez noktası *Kâbe* kabul edilmek sûretiyle başlar. Cenâb-ı Hak bunları Kur'ân-ı Kerim'de "*cibâl (dağ)*" olarak zikreder: "*Biz yeryüzünü bir beşik ve dağları (cibâl) da birer kazık (evtâd) olarak yaratmadık mı?*"⁹¹ Yani nasıl ki dağlar yerin çivileri konumunda ise bu *evtâd* da âlemin çivileri mesâbesindedir. Bir başka ifâdeyle, yeryüzü dağlarla sâkin durduğu gibi âlem de bunlarla sâkin olur. Allahü Teâlâ, Kur'ân'ın başka bir yerinde bunlara İblîs'in ağzından çıkan şu sözlerle işaret eder: "*Sonra (onların) önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından onlara sokulacağım...*"⁹² Yani İblîs, **Âdem**'i saptırmak için bu dört taraftan yol bulur. İşte *evtâd* bu dört yönü koruma altına alırlarsa İblîs buna yol bulamaz. *Evtâd* nâdiren kadın evliyâdan olmakla birlikte genellikle erkeklerden olur. Bunların adları: **Abdülhay**, **Abdülalîm**, **Abdülkâdir** ve **Abdûlmürîd**'dir.⁹³

İbn Arabî, kına ticâreti yapan **İbn Ca'dûn** adlı *evtâd*dan bir zâta *Fasta* rastladığını söylemektedir.⁹⁴ Yine o, kendi zamanında yaşamış ve 599 (1202-03 M.) yılında vefât etmiş olan **Ebû Ali el-Havâriyye** adındaki şahsın, **er-Rebî b. Mahmûd el-Mardinî el-Hattâb**'ın yerine *evtâd* olarak geçtiğini haber vermektedir.⁹⁵

EBDÂL: Serriyyü's-Sekâtî (257/870), *ebdâl*ın dört özelliğini sayar: Vera' husûsunda tam bir titizlik, sağlam irâde, iç dünyayı ahlâkî sorunlardan arındırmak ve ah-

88 el-Gazzâlî, *İhyâ*, c. I, s. 289

89 el-Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 346

90 İbn Arabî, *Tedbîrât*, s. 307 vd.

91 Nebe', 78/6-7

92 A'râf, 7/17

93 İbn Arabî, *Fütûbât*, c. XI, ss. 269-273, 276-278; c. I, s. 52; c. II, ss. 400-404. Krş.: İbn Âbidîn, *İcâbetü'l-Gavs*, s. 268

94 İbn Arabî, *a. g. e.*, c. XI, s. 276

95 Aynı eser, s. 401

lâkî konularda samimî olup ilkelî davranmak.⁹⁶ **Sehl b. Abdullah et-Tüsterî** de rîcâlullahtan bazılarına; mutmainliğe ulaşan nefslerinin kalbe tesir eden yönünün nurlanması neticesinde ahlâklarını güzelleştirmeye ve kötü sıfatlarını iyiye doğru "**tebdîl**" etmeye başlamaları sebebiyle *ebdâl* denildiği⁹⁷ yorumunu yapmaktadır.

Cüneyd-i Bağdâdî (297/909) otuz ermiş kişinin (*ebdâl*) kendisine; "halkı Yüce Allah'a davet etme ehliyetine sahipsın" diye işaretle bulunmadıkça, nasihat etme faâliyetine girişmediğini⁹⁸ söylemektedir. **İmâm-ı Gazzâlî** de *Kâbe-i Muazzama*'yı her akşam bir *ebdâl*in tavâf etmekte olduğunu ve bunun sona ermesi hâlinde *Kâbe*'nin yerden ref' olunmasına sebep olacağını haber vermektedir.⁹⁹

Ahmed Ziyâüddin Gümüşhânevî (1311/1893), *büdelân*ın (*ebdâl*) yedi kişiden müteşekkil olduğunu ve bunların mânâ âleminin önderleri sayıldığını bildirilmektedir. Kalbleri Hz. **İbrâhim**'in (a.s.) kalbine bağlı olan bu kişilerden biri, herhangi bir yerde bulunmadığı zaman içlerinden bir başkası onun yerine geçip vekillik yapar. Bulunduğu yerde sadece sûreti bulunup rûhu ise başka yerde olan bu kişilerin bu durumlarını kendilerinden başka hiç kimse bilmez.¹⁰⁰

İbn Arabî'ye göre *ebdâl* yedi kişiden fazla veya az olmayıp, Allahü Teâlâ bunlara *yedi iklimin*¹⁰¹ tasarrufunu vermiştir: Birincisi Hz. **İbrâhim** (a.s.) kademinde olup, birinci iklimin mutasarrıfıdır. İkincisi Hz. **Mûsâ** (a.s.) kademinde olup, ikinci iklimi tasarruf eder. Üçüncüsü Hz. **Hârûn** (a.s.) kademinde olup, üçüncü iklimi tasarruf eder. Dördüncüsü Hz. **İdrîs** (a.s.) kademinde olup, dördüncü iklimi tasarruf eder. Beşincisi Hz. **Yûsuf** (a.s.) kademinde olup, beşinci iklimi tasarruf eder. Altıncısı Hz. **İsâ** (a.s.) kademinde olup, altıncı iklimi tasarruf eder. Yedinci si Hz. **Âdem** (a.s.) kademinde olup, yedinci iklimi tasarruf eder. Yedi yıldızda (kevâkib-i seb'a) bulunan havâssa ve esrâra vâkıf olan bu kişilerin her birine bir yıldız musahhar kılınmıştır. Bunların dördünün adı *evtâd* isimlerine uygun olup üçününki farklıdır. Bunlar: **Abdülhay**, **Abdülâlim**, **Abdülkâdir**, **Abdûlmürîd**, **Abdüşşekûr**, **Abdüssemîr** ve **Abdülbasîr**'dir.¹⁰² Bu kimselere *ebdâl* denmesinin

96 es-Sülemî, *Tabakât*, s. 51

97 es-Sühreverdi, *Avârîf*, s. 296

98 Muhammed b. İshak el-Buhârî el-Kelâbâzî, *et-Taarruf li-Mezhebi Ehl'i-Tasavvuf*, Terc.: Süleyman Uludağ, (*Doğuş Devrinde Tasavvuf*), II. baskı, İstanbul, 1992, s. 206

99 el-Gazzâlî, *İhyâ*, c. I, s. 289

100 Gümüşhânevî, *Câmiu'l-Usûl Zeyli*, s. 326; *Ebdâl*'in 8 hasleti için bk.: Gümüşhânevî, *Câmiu'l-Usûl*, ss. 42-43. Krş.: el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, s. 19

101 *Yedi İklim*: Dünyanın yedi köşesi, bucağı. Burada kastedilen, dünyanın her tarafıdır. Şu âyet, *yedi iklimi* işaret sayılmıştır: "Yeryüzünde bulunan ağaçlar kalem olsa, deniz(ler) de (mürekkap olsa) arkasından yedi deniz (daba gelip) ona yardım etse de (Allah'ın kelimeleri yazılrsa) yine (bunlar tükenir) Allah'ın kelimeleri tükenmez..." Lokmân, 31/27

102 Bunlardan ilk dördü, aynı zamanda *evtâd*ın ismini taşırlar. Bk.: İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, s. 279; c. II, s. 400. Yani bu yedi *ebdâl*den dördü, *evtâd*dan oluşmaktadır. İbn Arabî, ayrıca şu bilgileri de verir: "Hakikatte *ebdâl* yedidir, bunlardan dördü *evtâd*, diğer ikisi *imâmân* ve yedincisi de *kutubdur*." Bk.: İbn Arabî, a. g. e., c. II, s. 400

sebebi şudur: Bunlardan biri herhangi bir iş görmek için bir yere gidecek olsa, kendi sûretinde bir şahsı yerine "bedel" koyup öyle gider ve hiç kimse o kişiyi ondan ayırt edemez. Şeyh **Şihâbüddin es-Sühreverdî** *ebdâ*den idi.¹⁰³ **İbn Arabî**, Mekke'de çok güzel bir semtte *ebdâl* ile karşılaştığını bildirir. Yine o, bu zümreden olan **Mûsâ es-Sedderânî**'ye 586 (1190 M.) yılında *İşbîliyye*'de rastladığını belirtmektedir.¹⁰⁴ Burada **İbn Arabî**, haftanın yedi gününde olacak olayların yedi iklim ve yedi peygamber vâsıtasıyla *ebdâ*ın tasarrufuna verildiğini söylemekle bunlar da birtakım metafizik nitelikler ve güçler bulunduğunu kabul etmektedir.

NÜKABÂ: İnsanların içinden ve kalbinden geçenleri bilen, gizlilik dünyasının manevî erleri olarak dâima hazır bulunan kimselerdir.¹⁰⁵ *Nükabâ* başlıca üç gruba ayrılır. Bunlar; birtakım yüce hakîkatlara vâkaf olan ulvî şahıslar; mahlûkât katındaki süflî şahıslar ve birtakım insânî hakîkatleri bilen orta dereceli (vasatî) şahıslardır. Bu üç gruptan her birinde, Cenâb-ı Hakk'ın gizli emânetleri ve ilâhî sırlar bulunmaktadır. Bunların sayıları üçyüzdür.¹⁰⁶

İbn Arabî'ye göre ise *nükabâ*, her zaman on iki¹⁰⁷ olur; az veya çok olmaz. Cenâb-ı Hak, on iki burcun esrâr ve ahvâlini bunlara musahhar kılmıştır; burçların ne kadar tesirleri varsa sâbit olan o burçlara intikal ettiğini tamamen bilirler ki bazen astronomi (ilm-i hey'et) bilginleri, sâbit yıldızların (kendi burçlarındaki hareketlerinin) sırrını bilmekte âciz kalmaktadırlar.¹⁰⁸ Aynı zamanda Allahü Teâlâ bunlara kalblerde olan bütün gizli sırları ve hâlleri bildirmiştir. Hatta o kadar ilimleri vardır ki; yeryüzüne ayak basan her kişinin saîd mi yoksa şakî mi olduğunu bilirler. Zira Allah, onlara, herhangi bir kişiyi gördüklerinde onun yüzündeki saâdet veya şakâvet izini kolaylıkla tanıyabilme ilmini vermiştir. Ayrıca bu kimseler, nefsin tüm hile ve oyunlarını bilirler ve şeytan da onlar tarafından kolaylıkla tanınabilir.¹⁰⁹

NÜCEBÂ: Son derece şefkatli ve yaratılıştan merhametli olduklarından, taşıyamadıkları yükümlülükler konusunda halka yardımcı olan *nücebâ*, insanların işlerini ve durumlarını düzeltmekle görevli bulunan ermiş kimselerdir. Tüm mahlûkâtın yüklerini taşır ve sıkıntılarını gidermeye çalışırlar. Cenâb-ı Hak'tan

103 İbn Arabî, *Fütûbât*, c. XI, ss. 278-281; c. II, ss. 376-387. Krş.: İbn Arabî, *Tedbirât*, ss. 231-232; İbn Âbidîn, *İcâbetü'l-Gavs*, ss. 265-268

104 İbn Arabî, *a. g. e.*, c. XI, s. 280

105 Gümüşhânevî, *Câmiu'l-Usûl Zeyli*, s. 370; Ayrıca bk.: Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, ss. 378-379; *Nükabâ*'nın 10 hasleti için bk.: Gümüşhânevî, *Câmiu'l-Usûl*, s. 41

106 el-Cürcânî, *el-Ta'rifât*, s. 108

107 İsmâil Hakkı Bursevî de bunların sayısının on iki olduğunu söyler. Bk.: Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 379 (Bursevî'nin *Faşlû'l-Huâb* adlı eserinin 314. sayfasından naklen)

108 Çünkü yörüngelerinde sâbit duran yıldızların da kendi burçlarında bir hareketleri vardır. Bu gizli hareketlilik, bâzen yüzlerce yıllık bir süreyle kesilebilmekte ve bu sebeple de astronomi bilginleri tarafından hissedilememektedir. Bk.: İbn Arabî, *Fütûbât*, c. XI, ss. 281-282

109 İbn Arabî, *a. g. e.*, c. XI, ss. 281-282; Krş.: İbn Âbidîn, *İcâbetü'l-Gavs*, ss. 268-269

başkasına bakmazlar. Bunların kırk veya yetmiş kişi oldukları söylenir.¹¹⁰ **İbn Arabî**'ye göre ise *nücebâ*, her zaman sekiz¹¹¹ kişidir; fazla veya az olmaz. Cenâb-ı Hak, kabir ehlinin bütün hâllerini bunlara bildirmiştir. Bunlara bazen öyle bir hâl gelir ki altlarında ve üstlerinde kimlerin bulunduğunu dahi bilemezler. Bunlar sekiz tür ilme sahiptirler ki sekizincisi idrak bilgisidir.¹¹² *Nücebâ*, kürsî makamında olup yıldızların seyirleri hakkında yüksek ilimleri vardır.¹¹³

HAVÂRİYYÛN: Bir kişi olup dine yardım etmekte kılıç gibidirler; savaşta yardım edip kılıç kullanırlar. Savaşçı kimseler olduklarından, kimse karşılarda fazla kılıç sallayamaz. Bu makam, **Resûlüllâh**'tan (s.a.v.) sonra **Zübeyir b. Avvâm**'a müyesser olmuştur. Nice savaşçılar dine yardımda bulunmuşlardır; ancak **Zübeyir** hepsinden daha faydalı olmuştur. Zira Cenâb-ı Hak ona *havâriyyûn* mertebesini vermişti. Bunlar hem en önde kahramanca çarpışarak kılıç ile cihâd, hem de ilim ve örnek hayat tarzlarıyla dinen hüccet oluşu bünyelerinde toplamışlardır. Makamları; tıpkı peygamberlerin mucizeleri gibi, dini sağlam ve meşrû bir şekilde temsil etme bakımından hüccet olma hususunda âdeta meydan okumaktır (tehaddî). Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sonra, onun iddîalarının doğruluğunu ortaya koyan delil, ancak onun *havârîsidir*.¹¹⁴

RECEBİYYÛN: Her zaman kırk kişi olup Hak Teâlâ'nın azametinde müstağrak olarak kalmış hâledirler. Kur'ân-ı Kerim'de "*Kuşkusuz biz, senin üzerine ağır bir söz bırakacağız*"¹¹⁵ âyetinde istiğrâk hâline atıfta bulunan "kavlî sakîl (ağır söz)" tâbiriyle bunlara işaret edilmektedir. Bu kimselere *recebiyyûn* denmesinin sebebi, bunların yukarıda sözü edilen istiğrâk hâllerinin Receb ayında vâki olmasıdır. Bunları herkes bilemez; ama onlar birbirlerini bilirler. Bazısı doğuda, bazısı batıda, bâazısı değişik yerlerde, bazısı da bütün şehirlere dağılmış vaziyette bulunurlar. İstiğrâk hâli bu kimselere Receb ayının ilk günü gelirse bunlar ateşli bir humma hastalığına yakalanmış gibi yataklara düşerler; üzerlerine büyük bir ağırlık çöktüğünden hiç hareket edecek mecalleri kalmaz; ne yerlerinde rahatça durabilirler, ne oturabilirler, ne el ve ayaklarını kımlatabilirler ve ne de gözlerini açabilirler; öylece bulundukları yere dayanıp kalırlar. İkinci gün bu durum bir parça hafifler; üçüncü gün daha da azalır. Üç günden sonra artık konuşmaya başlayabilirler. Receb ayı sona erince onlar bütün mugayyebâta muttali olmuş olurlar. Şaban ayı gelince

110 el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, s. 105; Gümüşhânevî, *Câmiu'l-Usûl*, s. 42; Gümüşhânevî, *Câmiu'l-Usûl Zeyli*, s. 368; Ayrıca bk.: Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 378

111 İsmâil Hakkı Bursevî de bunların sayısının sekiz olduğunu söyler. Bk.: Uludağ, *a. g. e.*, s. 378 (Bursevî'nin *Faşhî'l-Hitâb* adlı eserinin 315. sayfasından naklen)

112 *Nücebâ*'nın 8 hasleti için bk.: Gümüşhânevî, *Câmiu'l-Usûl*, s. 42

113 İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 282-283; c. I, s. 52. Krş.: İbn Âbidîn, *İcâbetü'l-Garîs*, s. 268

114 İbn Arabî, *a. g. e.*, c. XI, ss. 283-284

115 Müzzemmil, 73/5

de işlerine güçlerine dönüp, tâcir olan ticâretiyle, sanatkâr olan da sanatıyla meşgul olur.¹¹⁶

İbn Arabî, *recebiyyûn*un Yemen, Şam ve Diyarbakır gibi çeşitli beldelere dağılmış vaziyette bulunduklarını ve bunlardan biriyle Diyarbakır'ın *Düneysir* kasabasında karşılaştığını, çok arzulamasına rağmen *recebiyyûn*dan daha başka birine ondan sonra rastlayamadığını bildirmektedir. Onun anlattığına göre *Düneysir*'de karşılaştığı bu zat, Şia'dan *Râfîzî* olan kimseleri, kalabalık arasında bulunsalar bile, domuz sûretinde görerek kolaylıkla tanıyabilmekteydi. Hattâ *Râfîzî* olduğu hâlde aslâ bilinmeyecek biçimde bunu gizleyen bir kimseyi bile domuz şeklinde görerek onun içyüzünü rahatlıkla bilerek: "Sen *Şîû-Râfîzî*'sin. Hemen Allah'a tevbe et!" diye seslenir ve o adam da hayretler içerisinde kalırdı. Eğer o kişi tevbe eder ve tevbesinde samimî olursa artık onu insan sûretinde görmeye başlar; yok eğer yalan yere tevbe etmişse onu tekrar domuz şeklinde görür ve "Yalan söylüyorsun. Gerçekten tevbe etmedin" diye tekrar uyarırdı. Bu açıdan kesinlikle yanılmaz ve aldanmazdı. İşte *recebiyyûn*un en önemli özelliği, sünnî olmayanları domuz sûretinde görerek hemen teşhis edebilmeleridir.¹¹⁷

HÂTEM: **İbn Arabî**'ye göre *hâtem*¹¹⁸ her zamanda bir kişi olmakla birlikte, iki türlü *velâyet* bulunduğundan, bu her iki *velâyet* türü için de birer *hâtem* bulunur.¹¹⁹ Nitekim bir *hâtem* vardır ki onunla *velâyet-i Muhammediyye* hatmolup sona erer ve Muhammed (s.a.v.) ümmetinin evliyâsı arasında ondan yüce kimse yoktur.¹²⁰ Başka bir *hâtem* daha vardır ki Hz. **Âdem**'den kıyâmete kadarki velîlik mertebeleri olan *velâyet-i âme* de onunla sona erer. O da Hz. **İsâ**'dır (a.s.). **İbn Arabî**'ye göre **İsâ** (a.s.), mülk devresinin *hâtemi* olduğu gibi, aynı zamanda *hâtemü'l-evliyâdır*. Ona göre kıyâmet gününde Hz. **İsâ**'nın, biri ümmet-i Muhammed ile ve biri de diğer peygamberlerle olmak üzere iki haşri olacaktır.¹²¹ Zira *batm-i nübüvvet* zamanla sınırlı olup, Hz. Muhammed (s.a.v.) ile sona erdiği hâlde *batm-i velâyet* zaman üstüdür; ezelden ebade kadar sürer. Zira *nübüvvet* nebînin, *velâyet* ise Allahü Teâlâ'nın vasfıdır.¹²²

116 İbn Arabî, *Fütûbât*, c. XI, ss. 285-289

117 Aynı eser, ss. 286-287. Ayrıca burada İbn Arabî, Hz. **Ebü Bekir** ve Hz. **Ömer**'e işlerinden kin besleyip Hz. **Ali**'ye sevgi duyan iki kişinin içyüzlerini tanıyan bir şeyhin hikâyesini de anlatmaktadır.

118 *Hâtem*, hem "bir şeyi tasdik eden mübûr" ve hem de "sonuncu" mânâlarına gelmektedir. Bu bakımdan *hâtemü'l-evliyâ*, hem "bütün velîleri tasdik eden mübûr" ve hem de "velîlerin sonuncusu" demek olur.

119 Bu iki türlü *velâyet* ve *hâtem* için ayrıca bk.: Ebu'l-A'lâ el-Afîfî, *Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'de Tasavvuf Felsefesi*, terc. Mehmet Dağ, İstanbul, 1999, ss. 106-109

120 Bu tür *velâyetin* *hâteminin* bizzat Muhyiddîn İbn Arabî olduğuna dair bk.: el-Afîfî, *Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'de Tasavvuf Felsefesi*, s. 107

121 İbn Arabî, *Fütûbât*, c. XI, ss. 289-290; c. III, ss. 175-177

122 Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 211

Ahmed Avni Konuk'un *Fusûs* şerhinde kaydedildiğine göre ise dört türlü *bâtem* vardır: Birincisi *bâtem-i kebîr* olup, hulefâ-i râşidînin sonuncusu olması sebebiyle bu, Hz. **Ali b. Ebî Tâlib**'dir. İkincisi *bâtem-i sağîr* olup, ahlâken Hz. Peygamber'e (s.a.v.) benzemekle birlikte derece olarak onun altında bulunan, âhîr zamanda ortaya çıkacak olan ve adı **Muhammed** olan **Mehdî**'dir. Üçüncüsü *bâtem-i asgar* olup, hem sûrî ve hem de mânevî tasarrufâta câmi' olan **Muhyiddîn ibn Arabî**'nin kendisidir.¹²³ Dördüncüsü ise *bâtem-i ekber* olup, *velâyet-i âmme*-nin kendisiyle hatmolduğu Hz. **İsâ**'dır (a.s.).¹²⁴

Bazılarının zannettiği gibi **İbn Arabî**, *bâtemü'l-evliyâ*dan sonra velînin gelebileceği ihtimâlini reddetmez. Ümmet-i Muhammed'de veya başka bir toplumda, bilgilerini nebî'lerden verâsetle alan velîler ortaya çıkabilir. Onun reddettiği; hiç kimsenin, doğrudan *bakîkat-i Muhammediyye*'den ilm-i bâtına ulaşamayacağıdır. Biten velâyet, genel anlamdaki velâyet değil; *bakîkat-i Muhammediyye*den verâsetle gerçekleşen velâyettir. Ondan sonra gelecek velîler, Hz. Muhammed'in vârisleri değil; diğer nebîlerin vârisleri veya müslümanların velîleridir. Bunların elde edecekleri bilgi, *bâtemü'l-evliyâ* aracılığıyla. Bu şekilde nebî ve velîlerin, ilimlerini *rûb-i Muhammedî*'den istimdâd etmeleri gibi, *bâtemü'l-evliyâ* da, velîlerin ilimlerini elde ettikleri yeni bir mânevî kaynak hâline dönüşmektedir.¹²⁵

MUSTAFÜN (MÜCTEBÜN): Bunlar üç yüz kişiden müteşekkil olup bundan fazla ya da az olmazlar. Hz. **Âdem** (a.s.) kalbi üzere olup kemâlâtlan ve kalplerine gelen ilim, Hz. **Âdem**'inki (a.s.) gibidir. **İbn Arabî**'nin bildirdiğine göre bu üç yüz kişi onânalûm olmuştur. Onların duâları şöyledir: "*Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik; eğer bizi bağışlamaz ve bize merhamet etmezsen, muhakkak ziyâna uğrayanlardan oluruz.*"¹²⁶ Onlar, bu âyet-i kerimeyi çok sevdikleri gibi, bu âyeti sürekli okuyan kimseyi de severler. İlâhî mârifet, önce melekler ve peygamberler vâsıtasıyla bu kimselerin kalbine gelir; sonra da onlar aracılığıyla diğer iyi insanların kalplerine iner. Bu üç yüz kişiden her biri, üç yüz ilâhî ahlâkı üzerlerinde taşırlar ve insanlardan biri bu ahlâklardan herhangi biriyle ahlâklanırsa o kişi saâdete erer.¹²⁷

123 Nitekim Muhyiddîn ibn Arabî, kendisinin *bâtemü'l-evliyâ* olduğunu bizzat îlân etmektedir. Bk.: Toshihiko İzutsu, *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahîtar Kavramlar*, terc.: Ahmed Yüksel Özenire, Kaknûs Yay., İstanbul, 1998, s. 379; el-Afîfî, *Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'de Tasavvuf Felsefesi*, ss. 107-109

124 Konuk, *Fusûs Şerhi*, c. I, s. 213

125 Ebu'l-A'lâ el-Afîfî, *et-Tasavvuf Sevratûn Rûbiyyetün fî'l-İslâm [et-Tasavvuf]*, Terc.: Ekrem Demirli-Abdullah Kartal, İz Yay., İstanbul, 1996, ss. 266-267; Bu konuda geniş bilgi için ayrıca bk.: İzutsu, *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahîtar Kavramlar*, ss. 378-384

126 A'râf, 7/23. İbn Arabî, ayrıca bunlar hakkında şu âyeti de zikreder: "*Sonra Kitâb'ı kullarımız arasından seçtiklerimize (istafeynâ) mîras verdik. Onlardan nefesine zulmeden, orta (yolda) giden ve Allah'ın izniyle bayırlarda öne geçen vardır. Bu bir fazl-ı kebîrdir.*" Fâtûr, 35/32

127 İbn Arabî, *Fünûbât*, c. XI, ss. 290-294

AHYÂR: Bunların sayısının yedi veya üç yüz olduğu rivâyet edilir.¹²⁸ **İbn Arabî**, ise *abyân*ın sayısının tespit edilemeyeceğini söyler. Ona göre *abyân*ın sayısı değişse bile yeryüzündeki varlıkları sürer. Ne var ki **İbn Arabî** başka bir yerde de bunların sayısının kırk olduğunu söyler.¹²⁹ O, *abyâr* ile ilgili görüşlerine Kur'an-ı Kerim'in Sâd sûresindeki şu âyeti delil gösterir:¹³⁰ "*Onlar bizim katımızda seçkinlerden, hayırlılar(el-abyâr)dandır.*"¹³¹ **İbn Arabî**'ye göre *abyâr*, **Nuh** Peygamber kalbi üzere olup ümmet-i Muhammed'dendir. Makamları gayret makamıdır; dine aykırı olan her şeye incinirler.¹³² Nitekim Nuh sûresinde Allahü Teâlâ bunlara işaretle: "*Rabbim! Beni, anamı-babamı, inanarak evime girenî, inanan erkek ve kadınları bağışla; zâlimlerin de sâdece helâkini arttır!*"¹³³ buyurur.¹³⁴

SULEHÂ: İbn Arabî, bunların her zaman beş kişi olduklarını söyler. Bu kimseler **Cebrâil** (a.s.) kalbi üzere olup ilimleri, makamları ve mertebeleri ondan fazla olmaz. Haşır oldukları zaman bile Hz. **Cebrâil** (a.s.) ile haşır olurlar.¹³⁵ **İsmâil Hakkı Bursevî** (1137/1725), ruhların hükümdârı olan **Cebrâil**'in nefesinden ve ilminin feyzinden kalbler nasıl hayat buluyorsa, tarikat ehlinin hükümdarları olan bu beş kişinin nefes ve ilim feyzinden de gönüllerin hayata kavuşacağını söyler.¹³⁶

ON RİCÂLÛ'L-GAYB: Bu gayb erenleri her zamanda on kişi olurlar. Huşû ve hudû ehli olup yeryüzünde âheste âheste yürürler; âheste âheste, yumuşak ve fısıltı şeklinde konuşurlar. Dâimâ Cenâb-ı Hak ile münâcât ve müşâhede hâlinde bulunurlar; ondan başkasını bilmezler. **İbn Arabî**'ye göre şu âyet onların hâllerine çok uygundur: "*Rahmân'ın kulları öyle kimselerdir ki yeryüzünde mütevazî olarak yürürler, cabiller kendilerine lâf atarlarsa "selâm" derler.*"¹³⁷ Bunlar gayet hayâ ehli olurlar; birisi kötü bir söz söylese vücutlarına bir titreme gelir ve kendi hâllerinde bir gerileme olacağını düşünürler. Bazı kimseler, cinlerin sâlih olanlarına; bazıları da ilmin ve rızkın gaybden kendilerine ulaştığını bilen kimselere *ricâlû'l-gayb* derler.¹³⁸

128 Bk.: Tahsin Yazıcı, "Ahyâr", *DİA*, c. II, ss. 194-195

129 Bk.: İbn Arabî, *Fütûbât*, c. XI, s. 296

130 Bk.: İbn Arabî, *a. g. e.*, c. II, ss. 3, 31

131 Sâd, 38/47

132 Buna işaretle, **İbrâhim b. Edhem** (161/777), devrinin *İskenderiyeli* sûfilerden **Eslem b. Yezîd el-Cühenî**'nin şu sözünü aktarır: "*Ahyâr ile sohbet ederken sakın onları kızdırma! Zira onların kızdığı şeye Allahı da gazaplanır ve onların râzı olduğu şeyden o da râzı olur.*" Bk.: es-Sülemî, *Ta-bakât*, s. 32

133 Nüh, 71/28

134 İbn Arabî, *Fütûbât*, c. XI, ss. 296-297

135 Aynı eser, s. 302

136 Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 95 (İsmâil Hakkı Bursevî'nin *Faşlû'l-Hitâb* adlı eserinin 324. ve 328. sayfalarından naklen)

137 Furkân, 25/63. İbn Arabî bunların hâllerıyla ilgili olarak ayrıca şu âyeti de zikreder: "...*Rahmân'ın buzûrunda sesler kısılr; fısıltıdan başka bir şey işitemezsin.*" Tâhâ, 20/108

138 İbn Arabî, *a. g. e.*, c. XI, ss. 306-308. Krş.: Uludağ, *a. g. e.*, s. 381 (Bursevî'nin *Faşlû'l-Hitâb* adlı eserinin 326. sayfasından naklen)

RİCÂLÜ KUVVETİ'L-İLÂHİYYE (RİCÂLÜ'L-KAHR): Devamlı sekiz kişidirler. Allahü Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de onların hâlini: "...*kâfirlere karşı çok şiddetlidirler (katıdırlar)*..."¹³⁹ âyetiyle îzah eder. Bunların esmâullahtan zikirleri "*Zü'l-Kuvveti'l-Melîn*" olup, Hak Teâlâ onlara o kadar büyük kuvvet vermiştir ki ne isterlerse yapabilirler ve insanların nefslerine nasıl isterlerse o şekilde himmet ederler. **Muhyiddin ibn Arabî:** "*Fas* şehrinde **Ebû Ali ed-Dekkâk** adında bir kimse vardı. O bu tâifedendi ve onun dışındaki bazı meşâyih de bu tâifedendir" demektedir.¹⁴⁰ **İbn Arabî'**ye göre bu sekiz kişinin ilk beşi şiddetle, son üçü de yumuşaklıkla muâmelede bulunan kimselerdir. Bunların makamı peygamberlerden bir basamak aşağıdadır ki Cenâb-ı Hak bunlar hakkında: "*Ona yumuşak söz söyleyiniz*"¹⁴¹ ve "*Allah'ın rahmeti sebebiyledir ki sen onlara yumuşak davrandın*..."¹⁴² buyurmuştur. **İbn Arabî,** bu tür kimselerle karşılaştığını ve onlardan istifade ettiğini bildirmektedir.¹⁴³

RİCÂLÜ'L-CENÂN (ATF-I İLÂHÎ): On beş kişi olup görevleri halka şefkat ve merhamet edip hepsine aynı nazarla bakmaktır. Mü'min olsun, kâfir olsun, Allahü Teâlâ yarattığından, herkesi bir nazar üzere görürler. Hak Teâlâ bu kimselere aslâ *velâyet-i zahire* vermez. Zira *velâyet-i zahire* için bazı hâller gereklidir; ne fazlaca gazap, kahır ve güç lâzımdır ve ne de fazlaca yumuşaklık, şefkat ve merhamet gereklidir. **İbn Arabî,** Allahü Teâlâ'nın haklarında: "...*ve rahmetim her şeyi kaplamıştır*..."¹⁴⁴ buyurduğu bu kimselerle bir arada bulunduğunu bildirmektedir.¹⁴⁵

RİCÂLÜ'L-FETH: Yirmi dört kişidirler. Ehlullahın gönlüne ne feth olunursa hep onların vasıtasıyla feth olunur; yani ne kadar mârifet ve esrâr varsa hep onların himmetleriyle feth olunur. Bunlar yeryüzüne dağılmış durumda olup bir arada bulunmazlar. Ancak ikisi doğuda, ikisi batıda, ikisi kuzeyde ve ikisi de güneyde bulunurlar; diğerleri dört bir tarafta kendi yerlerinde dururlar. **İbn Arabî'nin** bildirdiğine göre; "*Allah insanlara bir rahmet açtı mı onu tutan olamaz; onun (Allah'ın) tuttuğunu da ondan (Allah'tan) sonra salacak yoktur. O üstündür; hüküm ve hikmet sâhibidir*"¹⁴⁶ ve "*Allah yedi göğü tabaka tabaka yarattı*"¹⁴⁷ âyetleri *ricâlü'l-fetbe* işaret etmektedir.¹⁴⁸

139 Fetih, 48/29

140 İbn Arabî'nin bu sözü için bk.: İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 312-313. Ayrıca burada İbn Arabî, bu zümreden olan ve bazı acâyip durumları ve garip hâlleri bulunan kişilerle *Endilîs* te karşılaşmış, hattâ kendi şeyhlerinden bazılarının da bu zümreden olduğunu haber vermektedir.

141 Tâhâ, 20/44

142 Âl-i İmrân, 3/159

143 İbn Arabî, *a.g.e.*, c. XI, ss. 312-313

144 A'râf, 7/156

145 İbn Arabî, *a.g.e.*, c. XI, ss. 313-315. Krş.: Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 381 (Bursevî'nin *Faşî'l-Hütâb* adlı eserinin 329. sayfasından naklen)

146 Fâtır, 35/2

147 Mülk, 67/3

148 İbn Arabî, *a.g.e.*, c. XI, ss. 317-318

RICÂLÜ MAÂRİCİ'L-ULÂ: Bunlar yedi kişi olup, her nefeste Allahü Teâlâ'ya miraçları vardır ve her miraçta ayrı bir ilim tahsil ederler. Bazıları bunların *ebdâl*-den olduklarını düşünmüşlerdir. Enfûsî âlemin en yüce şahsiyetlerinden olduğunu söyleyerek "...ve siz üstünsünüz ve Allah sizinle berâberdir..."¹⁴⁹ âyet-i kerîmesini onlara işaret olarak değerlendiren **İbn Arabî**, bu zümreden olan ricâlullâh ile karşılaştığını ve onların hâllerine muttâlî olduğunu belirtmektedir.¹⁵⁰

RICÂLÜ TAHTİ'L-ESFEL: Bunlar on bir kişi olup gıdaları ve hayat kaynakları nefes-i Rahmân'dır. "...Sonra onları aşağıların aşağısına (esfele sâfilîn) gönderdik..."¹⁵¹ âyetini onlara işaret sayan **İbn Arabî**, buradaki 'esfele sâfilîn'den kastedilenin tabiat âlemi olduğunu ve Allahü Teâlâ'nın bu kişileri o tabiat âlemini hayatta tutmaları için gönderdiğini söylemektedir. Zira aslında tabiat âlemi ölüdür; Allah, bu kişilere bahsettiği nefes-i Rahmân ile o âlemi diri tutmaktadır ve böylece kâinata hayat akıp gitmektedir. Şu hâlde Allah'ın dışındaki her şey (mâ-sivAllah) canlılık ile ölüm arasında olup "vücut olarak diri," fakat "hükmen ölüdür." Cenâb-ı Hak: "İnsan önceden hiçbir şey değilken kendini nasıl yarattığımızı düşünmüyormu?"¹⁵² buyurmakla buna işaret etmektedir. Zira Allahü Teâlâ insanın "şey'iyet"i¹⁵⁴ konusunda ondan, olduğu gibi kendisiyle berâber olmasını istiyor; oysa o bu "şey'iyet" değildir. Bu yüzden insan "vücûden diri, hükmen ölü"dür.¹⁵¹

RICÂLÜ İMDÂDİL-İLÂHÎ ve'l-KEVNÎ: Üç kişi olup Hak Teâlâ'dan istimdâd edip halka medet ederler. Ancak katılık ve kahr ile değil, yumuşaklık ve lütuf ile halka faydaları dokunur. Kısacası Hak'tan alıp halka verirler. Bir kısmı erkek ve bir kısmı da kadın olabilir. Bunlar halka o kadar yumuşak davranırlar ki görenler onun halka bir faydasının dokunmayacağı gibi halktan yardım talep edecek sanırlar. Bu üç kişiden birinin yardımı sürekli, hiçbir zaman kesintiye uğramaz; makamları da değişmez ve Cenâb-ı Hak huzûrunda halkın işlerini görürler. "Allah ki ondan başka ilâh yoktur; dâima diri ve yaratıklarını koruyup yöneticidir"¹⁵⁵ âyeti bu kimseye işaret eder. Bunlardan biri de melekût âleminde meleklerle berâber bulunur. Bunun hâl ve makamı değişebilir; her zaman ayrı bir sûret üzere çeşitli hâller vâki olur. Bu kimse meleklerden yardım görür. Birisi de mülk âleminde, insanlar arasında bulunur. Bunun da makamı ve mertebesi değişir. Bu kimse insanlardan ve hayvanlardan yardım görür. Şeyh **Muhyiddin İbn Arabî** bunlardan **Mûsâ b. İmrân** adlı birine *İşbîliyye* kentinde rastladığını ve zamânın büyüğü olan bu kişiyle sohbet ettiğini bildirir.¹⁵⁶

149 Muhammed, 47/35

150 İbn Arabî, *Fütûbât*, c. XI, ss. 319-320

151 Tîn, 95/5

152 Meryem, 19/67

153 *Şey'iyet*: Mahlûkâtın, ilm-i ilâhîde sâbit olan durumu, demektir. Bk.: İbn Arabî, *Tedhîrât*, ss. 202, 328

154 İbn Arabî, *a.g.e.*, c. XI, ss. 320-322

155 Bakara, 2/255

156 İbn Arabî, *a.g.e.*, c. XI, s. 322-324

İLÂHİYYÛN (RAHMÂNİYYÛN): Her zaman üç kişi olurlar. *Ebdâl* olmadıkları hâlde bazı hâlleri onlara benzer. Sürekli hâtiften bir tür ses işitmekte olan bu kimselere bu sûretle vahy-i ilâhî olur. Bu zümreden olan kişilerle ilgili olarak **Muhyiddin İbn Arabî** şunları söylemektedir: “O sesi onların nasıl işittikleri, mânâlarını nasıl bildikleri veya vasitasız olarak anlayıp anlamadıkları konusu bana malûm olmadı. Durumlarını en iyi biçimde ancak Allah bilir. Ben birisine bu kimseler hakkında sordum; cevap vermedi. Hak katından da hâllerinin nasıl olduğuna dâir bana bir bilgi gelmedi.” **İbn Arabî**, “Onların beyt(ullah) yanındaki namazları da ıslık çalmaktan... *ibârettir*”¹⁵⁷ meâlindeki âyetin, devamlı olarak duydukları şingirtiyaya benzer bir sesle ilâhî hitâba muhâtap olan bu kimseleri târif ettiğini söyler.¹⁵⁸

RİCÂLÛ'L-AYN: Her zaman bir kişi olup makamına *sakîtu'r-refref* denir. Şâ-nı ve hâli yüce bir kimsedir. Muâmelesi dâimâ Allahü Teâlâ ile olup, kendi nefsiyle meşgul olur ve nazarı oldukça etkilidir. **Muhyiddin İbn Arabî**, *Konya*'da, oldukça kötü ve zelil bir hâldeki böyle birini gördüğünü söyler. Bu kimsenin pek çok maârif-i ilâhiyyeye sâhip ve gayet ehl-i hayâ bir zat olduğunu bildirir.¹⁵⁹

RİCÂLÛ'L-GANÎ BİLLÂH: İki kişi olup, Hak Teâlâ gınâ (zenginlik) makamını onlarla muhâfaza eder. Bu iki kişiden biri Hakk'a izâfe edilmiştir ki o en yücedir; öbürü nefse izâfe edilmiştir ki o da en aşağıdır. Yani biri şehâdet âlemine medet verir ve orada ne kadar zenginlik varsa onun sebebiyle olur; diğeri de melekût âlemine medet verir ve orada da ne kadar zenginlik varsa onun sebebiyle olur. Bu kimseye de âlem-i ulvîden beşer olmayan biri medet verir ki bunu da sayarsanız *ricâlû'l-ganî* üç olur. Ancak yalnızca beşerden olanları sayarsanız iki olur. *Ricâlû'l-ganî* hâtun kişiden de olabilir. “...Allah âlemlerden zengindir (ganî)...” meâlindeki âyetlerin¹⁶⁰ bunlara işaret ettiğini belirten **İbn Arabî**, bu üç kişiyi tanıma husûsunda kendisine az da olsa bir bilgi verildiğini ifâde etmektedir.¹⁶¹

RİCÂLÛ AYNÎ'T-TAHKÎM VE'Z-ZEVÂİD: Her zaman on kişi olurlar; fazla veya az olmazlar. Tasarruf makamında olurlar. Hâlleri, gaybe yakînen îman etmiş olanların hâlidir; gayb âlemi onlara şehâdet âlemi gibi görünür.¹⁶² **İbn Arabî**, bu kimselerle ilgili olarak şu âyetleri zikreder:¹⁶³ “*Rabbim! İlmimi artır! de!*”¹⁶⁴ “... imanlarına iman katsınlar (imanlarını arttırsınlar) diye...”¹⁶⁵ “... Bu onların imanlarını arttırır ve onlar sevinirler.”¹⁶⁶ “Kullarım, sana benden so-

157 Enfâl, 8/35

158 İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 324-326

159 Aynı eser, ss. 328-329

160 Bk.: Âl-i İmrân, 3/97; Ankebût, 29/6

161 İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 329-330

162 Aynı eser, ss. 331-333

163 Bk. İbn Arabî, *a. g. e.*, c. XI, s. 332

164 Tâhâ, 20/114

165 Fetih, 48/4

166 Tevbe, 9/124

rar(lar)sa (söyle): Ben onlara yakınım. Duâ eden, bana duâ ettiği zaman onun duâsına karşılık veririm...¹⁶⁷

BÜDELÂ: İbn Arabî'nin bildirdiğine göre *büdelâ*, her zaman on iki kişi olup bunlar *ebdâl*den farklıdır. Yeryüzünde kimse tarafından bilinmeyen bu kişileri ancak gök ehli bilebilir. Ne zaman ki bunlardan biri, diğerlerini bulamasa; hemen onların yerini alır ve hepsinin işlerini görür. Böyle olunca da her biri geri kalanının aynı olduğundan, bu kimselere *büdelâ* denmiştir. Allahü Teâlâ, bütün âlemin kemâlâtını bir şahısta toplayabileceğinden, bu, Cenâb-ı Hak'ın kudreti dışında değildir. Sayıca *nûkabâya* benzemekle birlikte yaptıkları işler bakımından insanların *ebdâl* sandıkları bu kimselerle ilgili olarak Kur'an'da: "...O sanki odur (tıpkı onun gibidir)..."¹⁶⁸ buyrulur. Yani sanki onun aynıdır ve o odur; ona ancak nefsi ve aynı bakımından benzer.¹⁶⁹

RICÂLÜ'L-İŞTİYÂK: Beş kişi olup, dâimâ şevk ve iştiyak hâlinde bulunurlar. Müşâhedeye nâil olan bu kişilerin vasfını bir şâir şöyle tasvîr eder: "*Lestü edrî etâle leyli em lâ / Keyfe yedrî bi-zâke men yetekallâ*." Yani; gecenin uzun ya da kısa mı olduğunu bilmem. Bir kimse Cenâb-ı Hak tarafından istenmiş olsa, gecenin kısa mı uzun mu olduğunu nasıl idrâk edebilsin?¹⁷⁰

RICÂLÜ EYYÂMÎ'S-SİTTE: Altı kişi olup, Allahü Teâlâ Âdem'i (a.s.) yaratırken altı yönün (cihât-ı sitte) sultanlığını onlara vermiştir. Onların tesbîhi: "*Andolsun, biz gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları altı günde yarattık; bize biç bir yorgunluk dokunmadı*"¹⁷¹ âyetidir. İbn Arabî'nin verdiği bilgilere göre *ricâlûl-eyyâmî's-sitte*, insan vücûdunda bulunan altı yöne etkisi olan kişilerdir. O, bu zümreden olan İbn Hârûn er-Reşîd es-Sebetî ile Kâbe'yi tavâf ederken 599 (1202-03 M.) senesinde karşılaşmasını anlatır. Ayrıca Anadolu'da (Rûm) Erzinli bir zata daha rastladığını; o şahsın bu zümreden olduğunu gözünden ve sohbetinden tanıyarak bildiğini; aynı kişiyle Şam'da, Sivasta, Malatya'da, Kayseri'de ve Harran'da çeşitli zamanlarda karşılaştığını ifâde eder.¹⁷²

RICÂLÜ'L-İLÂHİYYE: Dört kişi olup, *evtâda* onlar medet ve yardım ederler. Çoğunlukla hâlleri rûhânî, kibleleri semâvîdir ve yeryüzünde bilinip tanınmazlar. Gök ehli dışında kimse onları bilemez. Bu dört kişiden birini Hak Teâlâ şu sözünde istisnâ eylemiştir: "*Sûr'a üflenmiş, göklerde ve yerde olan (korkudan) bayılmışlar; ancak Allah'ın dilediği sarsılmamıştır*..."¹⁷³ Bu dört kişiden ikincisinin uçsuz bucaksız, sınırsız ilmi ve yüce makamı vardır. Üçüncünün de sınırsız, çok yüce him-

167 Bakara, 2/186

168 Neml, 27/42

169 İbn Arabî, *Fütûbât*, c. XI, s. 333

170 Aynı eser, s. 334

171 Kâf, 50/38

172 İbn Arabî, a.g.e., c. XI, ss. 335-336

173 Zümer, 39/68

meti vardır. Dördüncünün ise kendisinin hiçbir irâdesi olmaksızın elinden çok işler ortaya çıkar. Bu dört kimsenin yüce mertebeleri gökleri kaplamıştır. Biri Hz. **Resû-lüllâh** (s.a.v.) kalbi üzere, biri Hz. **Şuayb** (a.s.) kalbi üzere, biri Hz. **Sâlih** (a.s.) kalbi üzere ve biri de Hz. **Hûd** kalbi üzeredir. **Muhyiddin ibn Arabî**: “Evliyâda bunlar gibi kimse yoktur. Elhamdülillâh, *Dimaşka* bunlarla buluştum ve tanıdım. Ama bir kere daha önceki zamanda *Endülüs*te buluşmuş ve o vakit de bilmıştim. Sonra *Dimaşka*ta buluşunca hâlîme çok şükrettim” der. **İbn Arabî**’nin bildirdiğine göre bu dört kişiden birine **Azrâil**, birine **Cebrâil**, birine **Mikâil** ve birine de **İsrâfil** nezâret eder. Bunlardan biri Allah’a amâ’ (ahadiyyet veya vâhidiyyet mertebesinde) iken, biri arşa nisbetle, biri semâya nisbetle ve biri de yeryüzüne nisbetle ibâdetde bulunur. Böylece bütün kâinâtın ibâdeti, bu dört kişi üzerinde toplanmış olur.¹⁷⁴

RICÂLÜ SALAVÂTİ'L-HAMS: Beş kişidirler. Bunların her biri bir farîzaya mahsus olup, gece olsun, gündüz olsun, hiçbir namazda gevşeklik ve tembellik göstermezler. Hatta bazen keşf vâki olur ve gerçekte öyle olmadığı hâlde namaz ona cisim sûretinde görünür ve o da öyle tahayyül eder. **Muhyiddin ibn Arabî** der ki: “**Sâlih b. el-Berberî** bunlardan idi. Ona kavuşup onunla arkadaşlık ettim ve çok faydalar gördüm. Fas şehrinde de **Ebû Abdillâh el-Mehdî** bunlardan idi; onunla da arkadaşlık ettim.” Yine ona göre: “*Namaz, benim gözüümün nûru kılındı*”¹⁷⁵ hadîsi ve “*Namazları ve orta namazı koruyun...*”¹⁷⁶ âyeti, Allah’ın âlemin varlığını kendileriyle hıfz ettiği bu kimselerden bahseder ki bunlar gece-gündüz namaz kılmaktan geri durmazlar.¹⁷⁷

Buraya kadar anlatılanlardan başka *ricâlü'l-gayb*den on sekiz kişi daha vardır ki Hak Teâlâ’nın emriyle sürekli kerâmetler izhâr ederler. Olağanüstü olaylar onlardan sâdır olur. **İbn Arabî**, Şeyh **Ebû Medyen**’in bunlardan olduğunu söyler ki bu zat, arkadaşlarına şöyle derdi: “Nasıl ki insanlar Allah’a muhâlefetlerini açıkça ortaya koyuyorlarsa, siz de ona olan muvâfakatınızı açıkça belirtiniz. Allah’ın size bahşettiği, görünen (zahir olan hârikulâde hâdiseler) ve görünmeyen nimetlerini (maârif-i ilâhiyye) siz de onlara gösteriniz.” Bu on sekiz kişilik zümreden olanların zuhurları Allah ile ve kıyamları da Allah hukuku ile olup olağanüstü hâdiseler onlar için sıradan olaylar hâlini almıştır. Şu iki âyet onların hâllerinden bahseder: “... ‘Allah!’ de ve onları bırak; daldıkları bataklıkta oynaya dursunlar.”¹⁷⁸ “Sonra ben onları açıkça dâvet ettim.”¹⁷⁹ Bu on sekiz zâtı zahiren ve bâtunen Allah’tan başka kimse bilemez.¹⁸⁰

174 İbn Arabî, *Fütûbât*, c. XI, ss. 315-317

175 Benzer bir metin için bk.: Nesâî, Nisâ, I; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. III, ss. 128, 199, 285

176 Bakara, 2/238

177 İbn Arabî, *a.g.e.*, c. XI, ss. 334-335

178 En’am, 6/91

179 Nûh, 71/8

180 İbn Arabî, *a.g.e.*, c. XI, ss. 308-312. Krş.: Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 381 (Bursevî’nin *Faşlî'l-Hitâb* adlı eserinin 329. sayfasından naklen)

Ayrıca *ricâlû'l-gayb*den bir kişi daha vardır ki Allah'tan başka her şeye gücü yeter. Onu cengâver bir kimseye benzetirler ki bütün askerlerin önüne düşüp düşmanla savaşır ve hiç kimse onu yenemez. Bu kişi hakkı söyler ve adâlet ile hükmeder. Şeyh **Muhyiddin ibn Arabî** böyle bir kimseyi şöyle tanıtır: "Bu makamın sâhibi, Bağdat'ta benim şeyhim **Abdülkâdir el-Cîlî** idi. Bu makam ona müyesser olmuştur. Hak'tan aldığı kuvvetle halktan herkese karşı galip gelirdi. Benim zamânında bu makamın sâhibi olan ondan başka bir kimseye erişemedim." **İbn Arabî**, "*Ve o, kullarının üstünde tam bâkimdir/kabredicidir (kâbir).*"¹⁸¹ âyetinin bu kimselerden bahsettiğini söyler.¹⁸²

Yine *ricâlû'l-gayb*den bir kişi daha vardır ki rûhânîlik/beşerîlik veya insan oluş/cin oluş arasında mürekkeb ve mütemezzic hâlde bulunur. Her zamanda bir olur; kendi makamında başka kimse olmaz. Hz. **İsâ**'ya (a.s.) benzer; ruhla birlikte beşerden hâsıl olur; atası olmaz. Nitekim **Belkıs** cin ile insten hâsıl olmuştur. Zîra şöyle anlatıldı ki **Belkıs**'ın atası cin, babası da ins idi. Onun için bizim katımızda olmuştur. Eğer hem babası, hem de anası cin olsaydı cinler katında doğardı. Bu kişi, iki farklı cinsten olmuştur ki biri rûhullâh, biri de beşerendir; rûhâniyeti baskındır.¹⁸³

Bir kişi daha vardır ki her zamanda bir olur; iki olmaz. Erkek veya kadın olabilir. O, bütün âlemden ve ahvâlinde haber vermekle birlikte, belirli bir yerde de bulunmadığından, onun makamının nerede olduğunu kimse bilemez. Bazı ehl-i hâl bu kimseyi *kutub* sanmasına rağmen gerçekte *kutub* değildir.¹⁸⁴

Her nefeste hâli değişen bir kişi daha vardır ki hiçbir an bir menzilde ve bir mertebede karar kılmaz. Ricâlullâh arasında bundan daha acâip hâlli biri bulunmamakla birlikte, mârifette de ondan daha kâmil kimse yoktur. **Muhyiddin ibn Arabî**: "Ben bu kimseyi gördüm. Bana hayli faydası dokundu. Âlâmeti, farz namazları kılariken bütün organlarının Allah korkusundan titremesidir" der. **İbn Arabî**, bu kimse için "...Ona benzer (misil) hiçbir şey yoktur; o iştendir, görendir"¹⁸⁵ ve "Sonra tekrar size onları yenme imkânı verdik..."¹⁸⁶ âyetlerini delil gösterir.¹⁸⁷

Muhyiddin ibn Arabî, buraya kadar anlatılan gayb erenlerinin sayılarının belli olduğunu, aşağıda kaydedeceğimiz kimselerin ise sayılarının belli olmadığını¹⁸⁸ ifade eder:

181 En'âm, 6/18

182 İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 326-327. Bu kişinin özellikleri, daha önce anlattığımız *bavâriyyîn* zümresinden olan kimseye çok benzemekle birlikte İbn Arabî bu ikisini birbirinden ayırmıştır.

183 İbn Arabî, *a.g.e.*, c. XI, ss. 327-328

184 Aynı eser, s. 328

185 Şûrâ, 42/11

186 İsrâ, 17/6

187 İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 330-331

188 Aynı yer.

MELÂMÎYYE:¹⁸⁹ Bâtınlarında olanların zahirlerinde görünmediği tâifedir. Tarikat ehlinin efendileri ve efendilerinin imamları bunlardır ki Hz. Resûlüllâh (s.a.v.) bu gruptandır. Bunlar, her işi yerli yerince yapan bilge (hakîm) kimselerdir. Sebeplere sarılmanın gereksiz olduğu yerde esbâbı terk ederler ve Hak Teâlâ'nın terbiyesinden kesinlikle uzak kalmazlar. Zîra Cenâb-ı Hak, sebebi yarattığı yerde onu ortadan kaldırır. Sebebin koyucusu Allahü Teâlâ olduğu gibi, ortadan kaldıracısı da odur. Ne var ki bu nefy (sebebi ortadan kaldırma) hâlinde kalmakta ısrâr eden kimseler, şirk ve ilhâd içinde kalırlar. Bu nedenle bu hâlden kurtulmak gerekmektedir. Bu *melâmîyye* grubuna giren kimselerin sayıları değişkendir; yani çoğalıp azalabilir. Ancak kaç kişi oldukları meçhûl olup, efendilerinden başkası onları tanınmaz.¹⁹⁰

RÎCÂLÜ'L-MÂ: Bunlar, Hak Teâlâ'ya denizlerin ve ırmakların dibinde ibâdet eden kimselerdir. **Muhyiddin İbn Arabî** şunları anlatır: **'Ebu'l-Bedr et-Tümâşikî el-Bağdâdî** yüce ve kendisine güvenilir kimselerdendir. Onun haber verdiğine göre, Şeyh **Ebû Saîd b. Şiblî**, tarîkate mâhir biriydi. Ondan önce ve zamânında onun benzeri yoktu. O der ki: "Birgün *Dicle* ırmağının kenarında duruyordum. 'Acaba Allahü Teâlâ'nın kullarından su içinde durup da ibâdet eden kimseler var mıdır?' diye bir düşünce hatırma geldi ve bu fikir beni iyice meraka sevk etti. Tam o sırada birden bire suyun ikiye yarıldığını ve içinde birisinin durmakta olup bana: "Ey **Ebû Saîd b. Şiblî!** Allahü Teâlâ'nın nice kulları vardır ki su içinde ibâdet ederler; işte ben onlardanım" dediğine şahid oldum. Sonra o kişi geri suyun içine girip gözden kayboldu." Bu olayın üzerinden daha on beş gün geçmeden, aynı durum **Ebu's-Suûd** adındaki başka bir zâun da başına gelmiş ve hâdiseyi olduğu gibi **İbn Arabî**'ye anlatmıştır.¹⁹¹

EFRÂD: Hz. Peygamber'e (s.a.v.) mükemmel bir şekilde tâbi olma neticesinde *ferdiyet*¹⁹² tecellisine mazhar olan¹⁹³ bu kimseler, *kutub* dâiresinden hâriç olup¹⁹⁴ din dilinde (lisân-ı şer') mukarreb olanlardır. Bunların gökteki meleklerle nazarları ve kendilerinden başka kimselere keşifleri vardır ki **Hızır** (a.s.) bu

189 Muhyiddin İbn Arabî, burada *melâmîyye* kavramını, yaygın anlamda inzivâ (halvet) hâlindeyken, aralarında gizli bir zühdi terbiye uygulayarak çoğunlukla başkalarının eleştirisini ya da ayıplamasını dâvet eden dış davranışlarından dolayı *melâmîyye* adı verilen bir derviş fırkasının adı olarak kullanmayıp; bâtinî doktrinlerini kendine saklayan, sırlarını halka, hattâ birbirlerine bile aslâ açmayan, kendi deyişle sûfilerin en üstünü karşılığı olarak kullanmaktadır. Bk.: el-Afîfî, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Tasavvuf Felsefesi*, ss. 102

190 İbn Arabî, *Fütûbât*, c. XI, ss. 341-342. Krş.: el-Cürcânî, et-Ta'rifât, s. 101; el-Afîfî, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Tasavvuf Felsefesi*, ss. 102-103

191 İbn Arabî, a.g.e., c. XI, ss. 355-356

192 *Ferdiyet*: 'Zât, irâde ve kavî'nin mecmûunun tecellî makamı. Geniş bilgi için bk.: Konuk, *Fırfıs Şerhi*, c. II, ss. 332-337; c. III, s. 78; c. IV, ss. 317-324, 340-348, 369-370

193 Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 154

194 Bk.: Gümüşîhânî, *Câmi'ü'l-Usûl Zeyli*, s. 323

gruptandır. Bunların sayıları hiç belli olmayıp, **Muhammed b. Kâid el-Evânî** ve **Abdülkâdir el-Cîlî** bu tâifedendir. Bunlara *mukarrebü'l-hazret* de derler.¹⁹⁵ *Aktâb* ve *efrâddan* olanlar, ölen bir kimsenin kabirdeki durumuna muttali olabilirler.¹⁹⁶

ÜMENÂ: *Melâmîler* tâifesinden olup içlerindeki kemâlâtı dışa vurmazlar. Hepsî de *fütüvvet*¹⁹⁷ ehli kimselerdir; dünya ve dünyalığı sevmeyiz. *Melâmîlik*,¹⁹⁸ doğruluk ve cömertlikle olur. Onlar, hâllerine ve amellerine hiç kimsenin vâkıf olmasını istemezler; hazine gibi hep gizli kalmak isterler.¹⁹⁹ *Melâmîler*, üzerlerindeki rütbeyi açığa vurmada talebelerine *fütüvveti* devrederler.²⁰⁰ İçlerine tevdi edilen ilâhî sırları ve hakikatleri, ehlerinden başkasına ifşâ etmediklerinden dolayı bunlara *ümenâ* ismi verilmiştir.²⁰¹

İbn Arabî'nin bildirdiğine göre *ümenânın* durumlarının nasıl olduğu başkaları tarafından bilinmez. Zira tıpkı sıradan halk gibi onlar da iman gereklilerini yerine getirip Allah'ın emrettiği ve nehyettiği konularda titizlik gösterirler ve farzlara riâyet ederler. Onların hâl ve makamları ancak kıyâmet günü diğer insanlara malûm olacaktır. Hz. Peygamber (s.a.v.): "*Mubakkak ki Allah'ın emin olan kulları vardır*"²⁰² buyurmakta ve **Ebû Ubeyde b. Cerrâh** hakkında da

195 İbn Arabî, *Fütûbât*, c. XI, ss. 357-358. Krş.: Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 153-154 (Bursevî'nin *Faşî'l-Hitâb* adlı eserinin 345. sayfasından naklen)

196 Konuk, *Fuûs Şerhi*, c. I, s. 35

197 *Abîlik* ve *fütüvvet* için bk.: Ebû Abdîrrahmân es-Sülemî, *Kitâbü'l-Fütüvve (Tasavvıfta Fütüvvet)*, Terc.: Süleyman Ateş, Ankara, 1977; Ebû'l-A'lâ el-Afîfî, *el-Melâmetiyye ve Ehlî'l-Fütüvve*, Kahire, 1942; Doç. Dr. Ali Torun, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-nâmeler*, Ankara, 1998; *Cumhuriyetin 50. Yılında Esnaf ve Sanatkar*, Hazırlayanlar: Neşet Çağatay, Şevki Güler, Nabi Dinçer, Ankara, 1973; Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olarak Abîlik*, Ankara, 1974; Akyüz, *İslâm Târîhi Dersleri*, III. baskı, Ankara, 1988, ss. 45-47; Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, ss. 211-216; Abdülbaki Gölpınarlı, "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmûası*, c. XI, İstanbul, 1949-1958; Franz Taeschner, "İslâm Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilâtı)", Terc.: Doç. Dr. Fikret İşıltan, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmûası*, c. XV, Ekim 1953-Temmuz 1954, No: 1-4, İstanbul, 1955, ss. 3-32; Yrd. Doç. Dr. Mustafa Kara, "Fütüvvet-Melâmet Münâsebeti", *Türk Kültürü ve Abîlik XXI. Abîlik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri*, (Kırşehir, 13-15 Eylül 1985), İstanbul, 1986, ss. 187-195; Doç. Dr. Saadetin Kocatürk, "Fütüvvet ve Ahîlik", *Türk Kültürü ve Abîlik XXI. Abîlik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri*, (Kırşehir, 13-15 Eylül 1985), İstanbul, 1986, ss. 13-47; Ahmet Tabakoğlu, "Sosyal ve İktisadî Yönleriyle Ahîlik", *Türk Kültürü ve Abîlik XXI. Abîlik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri*, (Kırşehir, 13-15 Eylül 1985), İstanbul, 1986, ss. 49-72

198 *Melâmîlik* için bk. Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, el-Afîfî, *el-Melâmetiyye ve Ehlî'l-Fütüvve*.

199 Gümüşhânevî, *Câmiu'l-Usûl*, ss. 46-47; Ayrıca bk.: Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 502

200 Gümüşhânevî, *Câmiu'l-Usûl Zeyli*, s. 323

201 Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 502

202 Bu mânâyâ benzer bir hadis metni şöyledir: "*Mubakkak ki Allah'ın yeryüzündeki şâhidleri, Allah'ın emin kullarıdır (ümenâ)*". Bk.: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. IV, s. 200

"Muhakkak ki o, bu ümmetin emînidir"²⁰³ demektedir.²⁰⁴

KURRÂ: Bunlar Allah ehli olup Kur'ân-ı Kerim okumaları sâyesinde onun özel dostluğunu kazanan (hâssa) kimselerdir. Peygamber (s.a.v.) onlar hakkında "Kur'ân ehli olan kimseler, ehlullâh ve onun özel dostlarıdır (hâssa)"²⁰⁵ buyurmuştur. Zira onlar Kur'ân-ı Kerim'i ezberleyerek ve onun hükümleriyle amel ederek korumakta, ezberleme ve amel etme yoluyla da onu izhâr etmektedirler. **İbn Arabî**'nin bildirdiğine göre **Ebû Yezîd el-Bistâmî** bu kimselerdendi. Nitekim **Ebû Mûsâ ed-Dübeylî** onun hakkında: "O vefât ettiği anda bile Kur'ân'ı açıktan okuyup durmaktaydı" demiştir. Kur'ân ahlâkıyla ahlâklanmış kişi Kur'ân ehli olur; Kur'ân ehli olan da ehlullâh olur. Zira Kur'ân Allah'ın kelâmıdır; O'nun kelâmı O'nun ilmidir ve O'nun ilmi de O'nun zâtıdır. İşte bu makama nâil olanlardan biri de **Sehl b. Abdullâh et-Tüsterî**'dir.²⁰⁶

SÜCÛDÜ'L-KALB: Kalbin, Allahü Teâlâ'yı müşâhede ettikten sonra yalnızca onunla meşgul olması neticesinde bütün duyulardan gelen çağrılar bir yana bırakarak Cenâb-ı Hak'ın varlığı için yok olmasıdır (fenâ fillâh).²⁰⁷

İbn Arabî'nin bildirdiğine göre, Allah'ın nice kulları da vardır ki şânları yüce, ömürleri uzun ve öldüklerinde bile secde eden bir kalb sâhibidirler; ancak onların kalblerinin secde etmekte olduğu aslâ bilinemez. Sürekli secde eden kalbe sâhip olan bu kimseler, artık ondan sonra başını secdeden bir daha kaldırmazlar. Evliyânın çoğu, kalbin, bir hâlden başka bir hâle kolayca dönüşebilme özelliğinden dolayı "kalb" adını aldığı görüşündedir. Bu makama sâhip olan kimse, -hâlden hâle girse bile- artık kalbi sürekli secde hâlinindedir. **Sehl b. Abdullâh** kendini ibadete tam adanmış olduğu bir hâldeyken şeyhinin huzuruna girdiği zaman ona: "Kalb secde eder mi?" diye sormuş ve şeyhi de: "İlelebed" buyurmuştur. Bunun üzerine **Sehl**, onun hizmetine girer.²⁰⁸ **İbn Arabî**'nin bir başka yerde kaydettiğine göre *sücûdü'l-kalb* sâhibi olan kimseler, Allahü Teâlâ'nın, kendileri için evini temizlemesini Nebî'sine (a.s.) emrettiği kimselerdir. Zira o, elçisine şöyle seslenmektedir: "...ve tavâf edenler, ayakta duranlar, rûkû ve secde edenler için evimi temizle!"²⁰⁹ "Sen Rabb'ini hamd ile tesbîh et ve secde edenlerden ol!"²¹⁰ burada Cenâb-ı Hak, Nebî'sinin başını secdeden asla kaldırma-

203 Hadîsin metni şu şekildedir: "Muhakkak ki her ümmetin bir emîni vardır. Bu ümmet(-i Muhammed)'in emîni de **Ebû Ubeyde**'dir" Bk.: Buhârî, Fazâilü's-Sahâbe, 21; Meğâzî, 72; Tirmizî, Menâkıb, 32; İbn Mâce, Mukaddime, 11; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. I, s. 18; c. III, ss. 125, 133, 212, 287

204 İbn Arabî, *Fütûbâi*, c. XI, ss. 362-364

205 İbn Mâce, Mukaddime, 16; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. III, ss. 167-168, 242

206 İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 365

207 Gümüşhânevî, *Camîu'l-Usûl Zeylî*, s. 339

208 İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 366

209 Hac, 22/26

210 Hicr, 15/98

masını emretmektedir ki bu da ancak sürekli secde eden bir kalbe sahip olmakla mümkün olur. “*Ve Rabb'ine kulluk et ki sana yakîn (kesin bilgi) gelsin.*”²¹¹ Bu demektir ki; böylece yakînî irfâna erebilir, böylece de secde edenin kim olduğunu ve kime secde ettiğini anlarsın. O zaman öğrenirsin ki sen, kâdir-i mutlak olan Cenâb-ı Hakk'ın elinde musahhar kılınmış bir âletten ibâretsin; o seni seçmiş, seni temizlemiş ve tüm sıfatlarıyla seni donatmıştır. Bahşettiği bu sıfatları sayesinde senden, kendi zâtına secde etmeni istemektedir.²¹²

AHBÂB (MAHBÛBÛN ve MUHİBBÛN): Allahü Teâlâ'nın, haklarında: “...*Allah yakında öyle bir kavim getirecek ki (O) onları sever, onlar da O'nu severler.*...”²¹³ buyurduğu bu kimselerin “*mubibbûn*” oluşları Allah'a mübtelâ olmalarından; “*mabbûbûn*” oluşları ise sevmek için seçilmiş ve tercih edilmiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Şu hâlde *abbâb* tâifesinden olanlar ikiye ayrılırlar: Bir kısmı (*mabbûbûn*), ilk önce Allah'ın kendilerini sevdiği kimselerdir. İkinci kısma (*mubibbûn*) girenleri ise Cenâb-ı Hak, Allah'a itaat olarak peygamberine itaate sevk etmiştir. İşte bu itaat, Allah'ın onlara olan sevgisini doğurur. Nitekim Allahü Teâlâ: “*Allah'ın peygamberine itaat eden, Allah'a itaat etmiş olur*”²¹⁴ buyurmaktadır.²¹⁵ Nitekim **Zünnûn el-Mısri** (245/859) de: “Allah için sevgi besleyen kimsenin alâmetleri; O'nun habîbine [Resûlüllâh'a (s.a.v.)] ahlâkı, fiilleri, emirleri ve sünnetleri husûsunda tâbi olmaktır”²¹⁶ sözüyle buna işaret etmektedir.

AHİLLÂ: Allahü Teâlâ'nın kendilerini dost edindiği kimseler olup, sayıları artıp eksilmekle birlikte kaç kişi oldukları tam olarak bilinmemektedir. “...*ve Allah İbrâhim'i dost edinmişti*”²¹⁷ âyetinin kendilerine işaret ettiği bu kimselerden biri olan Hz. **Ebû Bekir**'i (r. a.) Hz. Muhammed (s.a.v.) şöyle tavsîf etmektedir: “*Eğer ben kendime insanlardan (ümmetimden) bir dost edinecek olsaydım, mubakkak ki Ebû Bekir'i dost edinirdim; ama sizin arkadaşımız (Ebû Bekir) Allah'ın dostudur.*”²¹⁸ Birbirini dost edinme, mahlûklar arasında değil, ancak Allah ile kulu arasında doğru olur ki bu, onunla bir olma makamıdır. Bununla birlikte *ahillâ* isminin, mü'min olsun, kâfir olsun, insanlar için de kullanıldığı görülmektedir: “*O gün, dostlar birbirlerine düşmandırlar; ancak takvâ sâbipleri bâriç.*”²¹⁹ Burada dostluk, mu-

211 Hicr, 15/99.

212 İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, s. 457-458

213 Mâide, 5/54

214 Nisâ, 4/80

215 İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 367-371

216 es-Sülemî, *Tahakât*, s. 21

217 Nisâ, 4/125

218 Buhârî, Salât, 80; Menâkıbü'l-Ensâr, 45; Fazâilü's-Sahâbe, 3, 5; Ferâiz, 9; Müslim. Mesâcid. 28; Tirmizî, Menâkıb, 14; İbn Mâce, Mukaddime, 11; Dârimî, Ferâiz, 11; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. I, s. 270; c. III, s. 17; c. IV, ss. 4-5

219 Zuhurf, 43/67

âşeret mânâsıdır. Nitekim "*Kişi, dostunun dîni üzeredir*"²²⁰ buyrulmaktadır.²²¹

MUHADDESÛN: Allahü Teâlâ ile özel bir biçimde konuşan bu kimseler iki sınıfa ayrılırlar: Bir grubu Hak Teâlâ ile perde arkasından konuşurlar. Nitekim: "*Allah bir insanla, ancak vahiyyle ya da perde arkasından konuşur.*"²²² âyet-i kerîmesi bunlara işaret eder. Diğer grubun ise kalplerine veya kulaklarına melekler bir şeyler söylerler veya onlar bunu yazılı olarak görürler. Bu sınıftaki kimseler ne kadar çok riyâzet ve mücâhede yaparlarsa manevî hâlleri o kadar yücelir. *Muhaddesûndan* olan her bir kimseyle, hâline uygun bir ruh konuşur ve bu zümreden olan bir kimse, kendisinden başka kaç *muhaddes* olduğunu bilemez. Bu konuşma, kişinin nefsinin temizlemesi, vukûf hâlinde ihlâşlı bulunması, bedenî mizâcın üzerine çıkıp yükselerek Allahü Teâlâ dışındaki tüm unsurlardan ve erkândan kurtulabilmesi neticesinde gerçekleşmektedir. Burada kulun Allah ile veya Allah'ın kul ile konuşması, lisânen bir tekellüm değildir. Bu duruma işaretle Cenâb-ı Hak buyurur ki: "... O mübârek yerdeki vâdinin sağ kıyısındaki ağaçtan kendisine şöyle seslenildi: Ey Mûsâ! Âlemlerin Rabbi Allah benim, ben."²²³ "... ve Allah Mûsâ'ya (kendine has) bir konuşma ile konuştu."²²⁴ Allahü Teâlâ, buradaki konuşmanın yüceliğini, masdar ile tekid etmektedir. "... Onu yanına al ki Allah'ın sözünü işitsin..."²²⁵ âyeti de, eşyânın kendi arasındaki konuşmayı değil, Hak'tan eşyâya gelen bir konuşmayı duyan kimseleri ifâde etmektedir. Çünkü eşyânın kendi arasındaki konuşmalar, birtakım nisbetlerden ibârettir ve bu, gerçekte varlığı bulunmayan yokluk hükmündeki bir iştir. Nitekim buna işaretle Hz. Peygamber (s.a.v.): "*Mubakkak ki Allah kulunun dili üzeredir; Allah kendisine hamd eden kimseyi duyar*" buyurmuştur"²²⁶ demektedir. İlâhî konuşmanın eşyâ seviyesinden olması neticesinde, onu duyup anlayabilen kimse için daha açık olarak ortaya çıkmaktadır ki bu, eşyâda bizimle konuşanın O (Allah) olduğuna delâlet etmektedir. **İbn Arabî**'nin bildirdiğine göre Hz. **Ömer b. el-Hattâb** (r. a.) bu gruptan idi.²²⁷ **İbn Arabî**'nin zamânında da **Ebu'l-Abbâs el-Haşşâb** ve **Maarra** denilen yerde bulunan **Ömer b. Abdülazîz tekkesindeki Ebû Zekerriyyâ el-Bicâî** de bu gruptandır.²²⁸ Bu zümrenin Allah ile konuşmaları gündüz olursa *muhâdese*, gece olursa *mûsâ-*

220 Tirmizî, Züh'd, 45

221 İbn Arabî, *Fütûhât*, c. XI, ss. 371-374

222 Şûrâ, 42/51

223 Kasas, 28/30

224 Nisâ, 4/164

225 Tevbe, 9/6

226 Buhârî, Ezân, 52; Deavât, 59; Müslim, Salât, 25; Ebû Dâvud, Salât, 68; Tirmizî, İmâmet, 16; İbn Mâce, İkâmet, 13; Dârimî, Salât, 40; İmâm-ı Mâlik, *Muvatta'*, Cemâat 16; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. I, s. 95; c. II, s. 18; c. III, s. 3; c. IV, s. 57; c. V, s. 343; c. VI, s. 87

227 Hz. **Ömer** (r. a.) *muhaddes* oluşunun örnekleri için bk.: Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma'*, Terc.: Hasan Kâmil Yılmaz, (*İslâm Tasavvufu*), İstanbul, 1996, ss. 132-133, 314

228 İbn Arabî, *a.g.e.*, c. XI, ss. 374-378

mere adını alır. Bu konuşma esnâsında Allahü Teâlâ ile kul arasında zahîrî ve bâ-
tînî olarak karşılıklı soru-cevap gerçekleşir. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) miraç gece-
si Cenâb-ı Hak ile konuşması *mûsâmere*, Hz. Mûsâ (a.s.) ile Allah arasında *Tur* da-
ğında gerçekleşen konuşma ise *muhâdese* örneğidir.²²⁹

Sûfilerden **el-Hakîm et-Tirmizî** (295/888) bu zümreyle ilgili olarak şunları an-
latır: "*Mükellem* ve *muhaddes* olanlar, bu dereceye ulaştıklarında nefslerinin ves-
vesesinden endişe etmezler. Nasıl ki nübüvvet şeytanın ilkâsına karşı korunmuş
(mahfûz) ise aynı şekilde mükâleme ve muhâdese makamı da nefsin ilkâsına ve
fitnesine karşı korunmuş (masûn); Hak ve sekînet ile çevrelenmiştir. Zira sekînet,
mükellem ve muhaddes ile nefsi arasında bir perdedir. " Yine aynı zâta: "*Muhad-
desûn* kötü sondan korkar mı?" diye sorulduğunda: "Onların korkusu, ara sıra zih-
ne takılıp kaybolan bir tür endişe ve telâştan ibarettir. Zira Allahü Teâlâ, onlara ver-
diği nimetlerin sıkıntı vermesini istemez."²³⁰ **Sehl b. Abdullâh et-Tüsterî** bu ko-
nuda şunları söyler: "Allah, halka sırlarını açmak ve halkın da sırlarını kendisine
açması için onları yarattı. Allah şöyle buyurmuştur: "Ben sizi, sırrınızı bana açası-
nız diye yarattım. Eğer bunu yapamazsanız benimle konuşun! Bunu da yapamaz-
sanız bana münâcâtta bulunun. Bunu da yapamazsanız bâri beni dinleyin!"²³¹

İmâm-ı Rabbânî de Allahü Teâlâ'nın kul ile ve kulun da Allah ile konuşabi-
leceği fikrini kabul etmektedir. Ancak bu konuşma ve işitme, harfsiz ve kelime-
siz, yani keyfiyetsiz bir kelâm ve işitme ile gerçekleşir. Zira Cenâb-ı Hak, zaman-
sız ve keyfiyetsiz konuşma ve işitme sâhibidir. Kelâmın kuldan gelmesi rûhânî
bir ilkâ ile ve yine kuldan sâdır olan duyma ise kulun bütün varlığıyla kulak
(duyma organı) veya dil (konuşma organı) olması neticesinde gerçekleşir. Nite-
kim "*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*" hitâbını Hz. Âdem bütün zerreleriyle,
külliyetiyle ve vâsitasız olarak duyup cevâbını vermiştir. Ancak, rûhâniyet yolu-
yla gönle düşüp alınan mânâ, insanın içinde bulunduğu misal âlemi formuna bü-
rünüp düzenli harf ve kelimeler sûretiyle de belirebilir. Böylece bu telâkkî ve
ilkâ, duymak ve lafzî kelâm görünümüne girer. Zira isterse o mânâ keyfiyetsiz
olsun, her mânânın bu âlemde bir sûreti vardır. Ancak keyfiyetsiz olan mânânın
sûreti, az önce anlatıldığı gibi yine keyfiyetsiz olur. İşte *muhaddesûndan* olan
bazı irfan sâhiplerinin kelâmları ve işitmeleri keyfiyetsiz mertebeye bağlı olup
rûhânî telâkkî ve ilkâ türündendir.²³²

İmâm-ı Gazzâlî'nin verdiği bilgilere göre âriflerden bir zat, *muhaddesûn*
zümresinden birine bir mesele sormuş; o da önce sağına bakıp: "Allah rahmet
etsin, ne dersin?" demiş; sonra soluna ve daha sonra da kendi göğsüne bakıp

229 el-Hucvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, ss. 531-532

230 es-Sülemî, *Tabakât*, s. 220

231 et-Tûsî, *el-Lîma'*, s. 342

232 İmâm-ı Rabbânî, *el-Mektûbât*, c. II, ss. 123-124

aynı sözü tekrarlamıştı. Nihâyet daha önce hiç duyulmamış garip bir sesle cevap vermişti. Bu hareketlerin hikmeti kendisine sorulduğunda ise şunları söylemiştir: "Sorduğun sorunun cevâbını bilmiyordum; solumdaki meleğe sordum, bilemedi. Daha âlim olan sağımdaki meleğe sordum; o da bilemedi. Bu kez kalbime teveccüh ettim ve sana verdiğim cevâbı kalbimden aldım; kalbim her iki melekten de daha âlim çıktı. " İşte bu, Hz. Peygamber'in (s.a.v.): "*Muhakkak ki ümmetinden muhaddesler vardır ve Ömer onlardandır*"²³³ hadisinin mânâsı dâhilindedir.²³⁴

Şah Velîyyullah ed-Dihlevî (1176/1762) de melekût âlemindeki bazı ilim kaynaklarının Allah tarafından *muhaddesûna* açıklandığını; Cenâb-ı Hakk'ın peygamberin şeriatı ve insanlığın kurulu düzeninin ıslâhı için hazırlamış olduğu birtakım bilgileri, *muhaddesûnun*, henüz peygambere o doğrultuda vahiy gelmeden önce aldığını anlatmaktadır. Ona göre, bir kimsenin rüyasında, melekût âleminde olmasına karar verilmiş birçok hadiseyi, henüz daha meydana gelmeden önce görmesi mümkündür. *Muhaddesûnun* özelliklerinden biri de pek çok konuda onların görüşleri doğrultusunda âyetler nâzil olmasıdır. Nitekim Resûlülâh'ın (s.a.v.) rüyasında, kendine ikrâm edilen sütü kana kana içtikten sonra, **Hz. Ömer'e** (r. a.) vermesi de *muhaddes* oluşunun alâmetidir.²³⁵

SÜMERÂ: Buğday renkli esmerler anlamına gelen bu tabirle kastedilen kimseler, aslında *muhaddesûn* zümresinden bazı özel kişiler olup sayıları belli değildir; sürekli artıp eksilebilirler. "...(*Yapacağın*) iş(ler) hakkında onlarla müşâvere et!..."²³⁶ âyet-i kerîmesi bunlara işaret etmektedir. *Sümerânın* konuşmalarının *muhaddesûndan* farkı, bunların ruhlar aracılığıyla değil, şu âyetle de işaret edildiği gibi doğrudan Allah ile konuşmalarıdır: "...(*Yaratma*) iş(ini) düzene koyanlar, âyetleri açıklarlar..."²³⁷ İşte bu kimselerin esmâ-i ilâhiyye bakımından bulundukları yerleri, *el-Müdebbir* ve *el-Mufasssıl* isimleridir. *Sümerâ*, bu makamda gizli olarak bulunmaktadır; görülüp bilinemezler.²³⁸

VERESE: Nefsine zâlim olanlar, nefesine karşı orta yollu davrananlar (muktedir) ve hayır işlemeyi nefsinin önüne koyup hayra koşanlar olmak üzere üç sınıftan oluşan bu kimseler hakkında Allahü Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "*Sonra Kitâb'ı kullarımız arasından seçtiklerimize miras verdik. Onlardan kimi nefsi-ne zulmedendir; kimi orta gidendir; kimi de Allah'ın izniyle bayırlarda öne ge-*

233 Hadisin metni şöyledir: "*Muhakkak ki sizden önceki ümmetlerin muhaddesleri olan insanlar vardır. Ümmetinden de Ömer onlar(muhaddesûn) dandır.*" Buhârî, Fezâilü's-Sahâbe, 6; Enbiyâ, 54; Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 23; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. VI, s. 55

234 el-Gazzâlî, *İhyâ*, c. III, s. 28

235 ed-Dihlevî, *Hüccetullâbi'l-Bâliğa*, c. II, s. 288

236 Âl-i Imrân, 3/159

237 Ra'd, 13/2

238 İbn Arabî, *Fütûbât*, c. XI, ss. 378-379

çendir. İşte büyük lütuf budur.²⁴⁰ Peygamber (s.a.v.) de bunları: "Âlimler, peygamberlerin vârisleridir (verese)²⁴¹" diye tanıtmıştır.

Şeyh **Ebû Medyen** bu makamla ilgili olarak şunları söylemiştir: "Mürîdin irâdesindeki doğruluğun alâmeti, halktan uzaklaşmasıdır. Halktan uzaklaşmasının doğruluğunun alâmeti de varlığının Hak için olmasıdır. Varlığının Hak için olmasının doğruluğunun alâmeti ise halka geri dönmesidir." İşte bu da Hz. Peygamber'e (s.a.v.) vâris olan kimsenin hâlidir. Zira Nebî (s.a.v.), *Hıra* mağarasında halvete çekilerek orada kendini yalnızca Allah'a vermiş, evini ve âilesini terk ederek Rabb'ine doğru kaçıp sığınmıştır. Cenâb-ı Hak birden bire onu yakaladıktan sonra ise mürşid ve resûl olarak kullarına geri göndermiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kâmil vârisi olabilmek için ilim, amel ve hâl bakımından tam donanımlı olmak gerekmektedir. Bu üç grup *verese*den nefsinin karşı zâlim olanlara, **Ebu'd-Derdâ** ve benzerleri misal olarak gösterilir ki bunlar, ahirette mutlu olabilmek için kendilerine zulmederler. Resûlullah (s.a.v.) onun gibiler için: "*Mubakkak ki nefsinin senin üzerinde hakkı vardır ve gözünün (ayn) de senin üzerinde hakkı vardır*"²⁴² buyurmuştur. İnsan sürekli olarak oruç tutar, gece boyunca ibâdet edip hiç uyumazsa, nefsinin ve gözünün hakkını vermeyip zulmetmiş olur ki bu durum şer'-i şerîf tarafından yerilmiştir. İkinci grup *verese* de nefsinin yüklediği yükümlülükleri yerine getirmesi ve Rabb'ine hizmet etmesi husûsunda ona yardımcı olmak amacıyla dünya rahatı bakımından nefsinin hakkını veren kimselerdir. Azîmet ile ruhsat arasında kendilerine orta bir yol tuturan bu kimseler, iyi amellerle rahatlık arasında yaşantılarını sürdürürler. *Veresenin* üçüncü grubundan olanlar ise henüz vakti girmeden önce hayırlı bir işte erken davrananlardır. Zira onlara göre eğer o işin vakti girse, onlara sanki bir farzı mecbûren edâ ediyorlarmış gibi gelir. Bu yüzden onlar, daha namaz vakti girmeden çok önce abdestlerini alıp mescide giderler. Vakit girince de üzerlerine farz olan namazı edâ etme husûsunda öne geçmiş olurlar. Aynı şekilde bu kimseler, zekâtlarını da hemen hesâb edip üzerlerine farz olan ilk vakitte verirler. Diğer bütün hayır işlerinde de aynı şekilde en önde yer alırlar.²⁴²

Sonuç

Bilindiği gibi, *insan* denen varlık, hem hayvanî ve hem de melekî özellikleri bünyesinde barındıran; yemek, içmek, üremek, vb. gibi bedenî şehvetlerle hay-

239 Fâtır, 35/32

240 Ebû Dâvud, Tirmizî, İbn Hibbân ve el-Hâkimî, bu Ebu'd-Derdâ hadisini sahih olduğunu söyleyerek rivâyet etmişlerdir. (Bk.: Şihâbüddîn ibn Hacer el-Askânî, *Fethu'l-Bârî*, Beyrut, 1301 H., Kitâbü'l-İlim, c. I, s. 160)

241 Buhârî. Savm, 55, 57; Müslim, Siyâm, 186; Nesâî, Siyâm, 76; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. II, s. 194

242 İbn Arabî, *Fittûbât*, c. XI, ss. 379-383; Krş.: İmâm-ı Rabbânî, *el-Mektûbât*, c. II, ss. 126-127

vana; hikmet, adâlet, cömertlik, vb. gibi rûhânî motiflerle de melege benzeyen bir yapıya sahiptir. Kur'ân-ı Kerim'de buna işaretler; "Ona iki tepeyi gösterdik"²⁴³ buyrulmaktadır. Buradaki "iki tepe"den maksat; bir bakıma akıl ve hevâ, bir bakıma ahiret ve dünya, bir bakıma iman ve küfür, bir bakıma hidâyet ve dalâlet, bir bakıma da Allahü Teâlâ'nın dostluğu ve şeytanın dostluğu mânâlarına gelmektedir. Nitekim: "Allah iman edenlerin dostudur; onları karanlıktan aydınlığa (dalâletten/zulûmâtta hidâyete/nûra) çıkarır. Kâfirlerin dostları da tâğuttur; o da onları aydınlıktan karanlığa çıkarır..."²⁴⁴ âyeti bunu açıklar.²⁴⁵ Demek ki Allah'ın dostluğunu kazanan bir mü'min, onun bir tür özel koruyuculuğunu hak kazanmakta ve dolayısıyla da o dostluk devam ettiği sürece kolay kolay sapkınlığa düşmemektedir. Hattâ bu dostluk sâyesindedir ki insan, yeryüzünde Allah'ın halifesi olma²⁴⁶ sıfatını kazanarak meleklerden²⁴⁷ bile üstün bir koluma yükselebilmektedir.²⁴⁸

Mânevî âlemin kendine özgü kanunları çerçevesinde cereyân eden *ricâlû'l-gayb* telâkkisi, çoğu kimsenin bu mânevî dünyaya ait bilgilerinin çok az, yetersiz, kısır ve hatta yanlış olmasından dolayı, oldukça karışık ve karmaşık gibi görünen, netâmeli bir konudur. Dolayısıyla, bu konuya yöneltlen ve anlaşılamamaktan ve yanlış anlaşılmaktan ortaya çıkan eleştirilere rastlamak mümkündür.²⁴⁹

243 Beled, 90/10

244 Bakara, 2/257

245 Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *ez-Zerîa ilâ Me-kârîmî's-Şerîa [ez-Zerîa]*, Tahkîk: Ebu'l-Yezid el-Acemî, Dâru'l-Vefâ, Kahire, 1987, s. 89

246 Bk.: Bakara, 2/30; Sâd, 38/26. Yeryüzünde Allah'ın halifesi olmayı hak kazanabilmenin şartları-na dâir geniş bilgi için bk.: er-Râgıb el-İsfahânî, *ez-Zerîa*, ss. 92-100. Ayrıca bk.: Azîzüddîn en-Nesefî, *İn-san-ı Kâmil*, Terc. Mehmet Kanar, (Tasavvufî İnsan Meselesi), İstanbul, 1990, s. 158

247 Meleklerde sürekli Allah'ı hamd, zikir, tesbih, tenzih ve tehlil ile meşgul olanlar (*el-Mukarrebîn ve İlliyyîn*) (Bk.: A'râf, 7/206; Zümer, 39/75; Mü'min, 40/7) bulunduğu gibi; kâinâtın düzenli işle-yişinde Cenâb-ı Hakk'ın irâdesinin ve koyduğu ilâhî kanunların yürürlüğe geçmesinde görev alıp ya-ratılışın devam ve tekâmülünü Allahü Teâlâ'nın izniyle temin edenler (*el-Müdebbirât*) de vardır. Ayırı-ca peygamberlere vahiy getiren *Cebrâil*, canları alan *Azrâil*, tabiat kuvvetlerini idâre eden *Mikâil* ve *Sûru* üflemeyle görevli *İsrâfil* gibi insanlarla ilgili işlerde doğrudan görevli melekler de bulunmaktadır. Bunların yanı sıra peygamberlere ve sâlih kullara güç veren, sıkıntılı ve üzüntülü anlarda onlara yardıma koşan, (Bk.: Âl-i İmrân, 3/123; Enfâl, 8/9-10) insanlar için Allah'a duâ etmekte olan, (Bk.: Şu-arâ, 26/5; Necm, 53/26; A'râf, 7/156; Mü'min, 40/7-9) insanlara iyi ve hayırlı iş ve davranışları telkin eden melekler de vardır. (Ayrıntılı bilgi için bk.: Prof. Dr. Şerafeddin Gölcük-Prof. Dr. Süleyman Top-rak, *Kelâm*, III. baskı, Konya, 1996, ss. 381-388) Şu durumda melekler ile *ricâlû'l-gayb* zümresinden olan evliyânın birbirlerine çok benzer sıfatlara sâhip oldukları gözlenmektedir.

248 Bk.: Gölcük-Toprak, *Kelâm*, ss. 385-386

249 Bu tür eleştirilere örnek olarak bk.: Ercüment Özkan, *Tasavvuf ve İslâm*, Anlam Yay., Ankara, 1993, s. 68 vd. "Gavs'lar ve Şeyhler: Yeni Lâ'lar, Yeni Uzzâ'lar!" başlığı. Bu durum bâzen öyle boyutlara varabilmektedir ki; *ricâlû'l-gayb* anlayışı, "hayâlî masallar ülkesinin gizli çete hükûmeti" olarak bile ni-telenebilmekte (Bu ve benzer eleştirilere tipik bir örnek için bk.: İbrahim Sarımsı, *Teorik ve Pratik Açı-dan Tasavvuf ve İslâm*, İstanbul, 1995, s. 184 vd.) ve hattâ başkalarına da örnek teşkil edebilmektedir. (Bk.: Ömer Şevki Hotar, "Tasavvuf-Hakûsinasyon", *İktibas*, S. 209, Mayıs, 1996, ss. 18-21)

Seyyid Hüseyin Nasr'ın doktora talebesi olan **William Chittick**, bugün İslâm dünyasında bulunan iki grup müslüman entelektüelden söz eder: Giderek daha da küçülen bir grup, şöyle veya böyle hâlâ geleneksel dünya görüşü içinde yaşarken, diğerleri, Batı modelinde modern eğitim görmüş ve sayıları gittikçe artmakta olan kimseler tarafından yönlendirilmektedirler. Bu iki grup aynı dilli konuşmadığı gibi, biri, diğerinin ne söylediği hakkında gerçek bir fikre de sâhip değildir. Çok sayıda müslüman düşünür ise (bunlar üçüncü bir grup olarak değerlendirilebilir) geleneksel ile modern bakış açısı arasında bir yerde durmaktadır ki bu durum da tam bir "kültürel şizofreni" hâlini almıştır.²⁵⁰ İşte bir önceki paragrafta temas ettiğimiz tasavvuf eleştirmenleri ve muârizları, kanaatimizce, **Chittick**'in sözünü ettiği müslüman entelektüel tipinden ikinci ya da iyimser bir bakış açısıyla üçüncü gruba dâhil edilebilir. Zira bu tür araştırmacılar, XIX. yy. dan itibaren tasavvufu, eğer İslâm modern dünyaya girmek zorundaysa, İslâm'dan sökölüp atılması gereken bir tür "öcü" olarak görmüşlerdir. Modernizmin daha yakın zamanlardaki bir dalı, yani "fundamentalizm" de bu anlayış ile uyum içindedir. Tasavvufi geleneği şiddetle reddeden müslüman modernistler ve katı muhafazakârlar (fundamentalistler), İslâm'ın bedenine yeni bir hayat türü üflemeğe çalışmaktadırlar ve onlara göre bu hayat soluğu sadece yabancı kaynaklardan elde edilebilir. Bu anlayıştaki çoğu çağdaş düşünür, İslâm'ın saygınlığını birtakım modern terim ve kavramlarla ortaya koyma gayretleriyle modern dünyanın evren ve insana ilişkin rasyonalistik ve bilimselci dünya görüşüyle uzlaşması zor olan bütün İslâmî öğretileri inkâr etmiş veya fütursuzca onlara saldırmıştır. Bu yüzden ya doğrucu tekrar Kur'ân'a yönelmişler -ki onu tefsir geleneğinden koparıncı istediğimiz gibi yorumlamak kolay olur- veya Kelâm'a başvurmuşlardır -ki bu da İslâmî teolojinin en rasyonalistik biçimidir. İşte modern eğitim almış çoğu müslüman, olgu ve olayları modern dönemin başından beri Batı geleneğini biçimlendirmiş olan dünya görüşü doğrultusunda görür ve İslâm'ın kendine has istilahları ve fikir sistemi dâhilinde düşünmek bir yana, Batı'ya âit terim, kavram ve düşünce kalıplarının dışına çıkamaz.²⁵¹

Ricâlû'l-gayb telâkkisiyle ilgili olumsuz düşüncelere sâhip kimselere en güzel cevâbı, birkaç asır önce **İsmâil Hakkı Bursevî** (1137/1725) kendine has üslûbuyla şöyle vermektedir: "Genellikle *aktâb*, eskici sûretinde görünürler. Zira halkın zahîr ve bâtın sülûklerinde olan hâlleri ıslâh ederler. Ve münkirler bu mânâdan gafildirler. Yani, vücudlarının bakâsı ve nizâm-ı hâlleri *ricâhullâh* yüzünden iken, yine onlara mukabil gelirler ve sebb ederler. Zira onlar ehl-i küfrândır. Ve *ricâhullâh* yüzünden olduğu budur ki, insan-ı kâmil Hakk'ın halîfesidir ki, mülk ve melekûtun tasarrufu onlara verilmiştir. Pes hakîkatte onların yüzünden

250 Bk.: Chittick, "Gayb Adamları", s. 45

251 Bk.: Chittick, *a. g. m.*, ss. 47-50

mutasarrıf olan Allahü Teâlâ'dır. Nazar eyle sultân-ı a'zam ile vekil-i mutlaka ki, sultânın cemî-i umûru vekil yüzünden vücûd bulur ve bundan saltanatı iştirak lâzım gelmez. Faki saltanat birdir ve umûra müdâhale edenler sultânın esmâsının tertib üzerine mezâhiridir."²⁵² Ayrıca burada göz ardı edilen önemli bir husus vardır: **Ahmed Avni Konuk**'un *Fusûs* şerhinde de kaydettiğine göre, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) halifesi konumundaki *evliyâ* ve *aklâb* gibi gayb erenleri, ancak Resûlullah'ın (s.a.v.) uyguladığı şer'-i şerif ile hükmederler ve kesinlikle şeriatin hükmünden dışarı çıkmazlar. Ancak onların hâllerinde ve davranışlarında birtakım incelikler vardır ki, bu inceliği zevkan, hâlen, ilmen ve mertebeye onların seviyesine yükselemeyenler kavrayamazlar.²⁵³ O hâlde kişinin anlayıp kavrayamadığı konularda aceleci bir tavırla hemen yanlış hüküm ve sonuçlara varması kendisine bir şey kazandırmadığı gibi, kendileri hakkında yanlış hüküm verilen zatlara da bir şey kaybettirmez.

Yukarıda özellikleri belirtilen *ricâlü'l-gayb*ın üzerlerinde taşıdıkları ahlâkî ve mânevî kişilikleri, aslında her müslümanda bulunması gereken ulvî niteliklerden oluşmaktadır. Zira bu kimseler, bütün insanlara karşı iyi niyetli, kendilerine kötülük edenleri bağışlayan, ellerindeki nîmetleri başkalarıyla paylaşan, iyi ve kötü günde herkesin yardımına koşan, sevgi, şefkat ve cömertlik gibi ahlâkî erdemlerle bezenmiş kimselerdir. İşte, herhangi bir müslüman da prensip olarak tüm bu hasletlere sâhip olmalıdır. Başka inanç sistemlerinde de benzer motiflerine rastlanan bu telâkki, müslüman halk kültürünün gelecek kuşaklara aktarılması açısından büyük bir ehemmiyeti hâizdir. *Ricâlü'l-gayb*ınancı, insanların gönlündeki derûnî-dinî duyguları diri tutmakta ve en dar zamanda bile böyle seçkin şahsiyetlerin imdâda yetişmesi vesîlesiyle ilâhî yardıma kavuşulacağı ümidini doğurmaktadır. Hatta bazı savaşlarda bu gayb erenlerinin nüfûz ve yardımı, inananları düşmana karşı cesâretlendirmekte ve imkânsız gibi görünen çeşitli zaferlerin elde edilmesine vesîle olmaktadır. Nitekim halk arasında bu tür menkabevî olaylar hep anlatılagelmıştır.

Allah, insan ve âlem üçgeninde, bunların birbirleriyle ilişkileri bakımından oldukça dikkat çekici bir konuma sâhip *ricâlü'l-gayb*ın, modern insanın kendisine inşâ ettiği çıkmaz ve açmazlara ilişkin cevâbını **Seyyid Hüseyin Nasr**'ın satırlarından okuyalım:

"İhtiyaç duyulan şey, kutsal bir gerçeklik olarak tabiatın yeniden keşfi ve kutsalın muhâfızı olarak insanın yeniden doğumudur; öyle ki bu durum, modernizm ve onun uzantısı durumunda olan gelişmelerin doğmasına yol açmış olan insan ve tabiat inancının ölümüne işaret eder. Bu, bazılarının iddiâ ettiği gibi "ye-

252 Bursevî, *Kitâbü'n-Netice*, c. I, s. 227

253 Konuk, *Fusûs Şerhi*, c. III, s. 269. Ayrıca kırs.: İzutsu, *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar*, ss. 374-378; el-Afîfî, *Mubâyiddin İbnü'l-Arabî'de Tasavvuf Felsefesi*, ss. 105-106

ni bir insan îcâdı" anlamına gelmez; tersine, gerçekliğini hâlâ içimizde taşıdığımız hakîkî, gururlu insanın açığa çıkarılması anlamına gelir. Bu, sanki insan kutsal îcad edebilmiş gibi, kutsal bir tabiat görüşünün îcâdı anlamına da gelmez; fakat bu, tarih boyunca çeşitli dinler tarafından kabul görmüş geleneksel kozmolojilerin ve tabiat görüşlerinin yeniden formüllendirilmesinden ibârettir. Herşeyden önce bu, tabîî düzene ilişkin dinî anlayışın, sadece öznel varsayımlar ya da tarihsel inşâlar değil, kozmik gerçekliğin canlı bir vechesine tekâbül eden bilgi olarak, ciddî bir biçimde ele alınması anlamına gelir. Entelektüel durumalışta, tabiata ilişkin bu tür bilgiyi ciddî bir biçimde ele almamıza imkân sağlayacak şekilde, kökten bir yeniden yapılanmaya gidilmesi gerekmektedir. Böyle bir şey, modern bilimin bulgularını onun felsefî varsayımları, bilgi kuramları ve târihsel gelişiminin kendisine empoze ettiği sınırlar içinde kabul etmek, bu arada doğal düzenin *bilimi* şeklindeki totaliterci iddiâlarını bütünüyle reddetmek demektir. Bu da doğal nesnelerin "varoluşunu" Varlık'la ilişkileri içinde, kaba yönleriyle olduğu kadar ince yönleriyle de, evrenin geri kalan kısmı ve bizimle olan karşılıklı ilişkileriyle, sembolik anlam ve önermeleriyle ve varoluşun herşeyin İlâhî Kaynağı'na götüren daha yüksek düzeylerle olan bağlantılarıyla ilgilenen bir tabiat biliminin yeniden keşfedilmesi anlamına gelir.²⁵⁴

254 Chittick, "Gayb Adamları", ss. 70-71 (Seyyid Hüseyin Nasr, *Religion and the Order of Nature*, Oxford University Press, New York, 1996, s. 287'den naklen)